

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΥΚΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΚΔ΄

2022

Πρακτικά του Δ΄ Διεθνούς Κυκλαδολογικού Συνεδρίου

Οι Κυκλάδες στην διαχρονία: Χώρος-Άνθρωποι

Χώρα Τήνου, 22-26 Σεπτεμβρίου 2021

Μέρος Α΄

Υπό την αιγίδα της Α.Ε. της Προέδρου της Δημοκρατίας

Κατερίνας Σακελλαροπούλου

ΑΘΗΝΑ 2022

ΕΠΕΤΗΡΙΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΥΚΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΚΔ΄

2022

Πρακτικά του Δ΄ Διεθνούς Κυκλαδολογικού Συνεδρίου
Οι Κυκλάδες στην διαχρονία: Χώρος-Άνθρωποι
Χώρα Τήνου, 22-26 Σεπτεμβρίου 2021
Μέρος Α΄

Υπό την αιγίδα της Α.Ε. της Προέδρου της Δημοκρατίας
Κατερίνας Σακελλαροπούλου

ΑΘΗΝΑ 2022

ANNALES DE LA SOCIÉTÉ DES ÉTUDES DES CYCLADES

Vol 24, 2022

©ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Διεύθυνση: Οδός Φερών 7 (3ος όροφος), Αθήνα Τ.Κ. 104 34.

Τηλ: +30 210 8253790

Ιστότοπος: www.ekyklamel.gr

Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: Info.ekyklamel@gmail.com

Επιμέλεια:

Δημήτριος Κορρές

Νικόλαος Αναστασόπουλος

Γεώργιος Γαβαλάς

Στέφανος Προβελέγγιος

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση-Επιμέλεια παραγωγής

ΑΡΓΩ ΕΚΤΥΠΩΤΙΚΗ ΑΒΕΕ

Παπαρηγοπούλου 24, 12132 Περιστέρι

argo-printinghouse.gr

ISSN: 0440-758X

Απαγορεύεται ρητά η οποιαδήποτε χρήση, αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, φόρτωση (download), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά του περιεχομένου του τόμου, χωρίς την προηγούμενη γραπτή άδεια της Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών.

Η δημοσίευση στην Επετηρίδα της Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών δεν υποδηλοί αποδοχή των γνώμων των συγγραφέων.

Ο τόμος ΚΔ΄
της Επετηρίδας Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών
αφιερώνεται στην μνήμη των πεσόντων
κατά τον αγώνα της Εθνικής Παλιγγενεσίας του 1821

ΔΙΠΛΩΜΑ χαλκού αριστείου απονεμηθέντος στο συριανό Λεονάρδο Δουράντζο (Δουράτσο), Καθολικό το θρήσκευμα, «εντίμως μεθέξαντα του υπέρ ανεξαρτησίας της Ελλάδος ηρωϊκού αγώνος»

Αρχείο Δρ. Στεφάνου Προβελεγγίου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ/CONTENTS

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ / FORWORD	9
-------------------------------	---

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ / TRIBUTE OF HONOUR	13
---------------------------------------	----

I. ΤΗΝΟΣ / THNOS

ΑΛΕΚΟΣ Ε. ΦΛΩΡΑΚΗΣ

Τήνος: παραδοσιακή κοινωνία και λαϊκός πολιτισμός	17
---	----

MARIA ΧΟΡΤΑΡΟΥΔΗ

Ο Πηλιορείτης Δαβίδ (Αδαμάντιος) Μολοχάδης διδάσκαλος στην Τήνο... έχοντας έρωτα της παιδείας»	25
--	----

ANNA ΧΡΥΣΟΓΕΛΟΥ-ΚΑΤΣΗ

Γ. Δροσίνη, Τρεις ημέραι εν Τήνω «Οδοιπορικά εντυπώσεις»	35
--	----

ΚΟΥΤΟΥΞΙΑΔΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

Πτυχές του ευεργετισμού στον χώρο της εκπαίδευσης της Τήνου κατά τον 19 ^ο και αρχές του 20 ^{ου} αιώνα	51
---	----

ΕΛΕΝΑ ΧΑΛΚΟΥΤΣΑΚΗ

Χοιροσφάγια Τήνου	73
-------------------------	----

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ

Τηνιακοί Μαρμαρογλύπτες στη Ρουμανία με βάση στοιχεία από ταφικά μνημεία σε κοιμητήρια	79
--	----

ΙΑΚΩΒΟΣ ΑΝΔ. ΡΗΓΟΣ

Τηνιακή Σιδηρουργία στην Αθήνα	99
--------------------------------------	----

ΑΛΕΚΟΣ Ε. ΦΛΩΡΑΚΗΣ

Έργα Τηνιακής Μαρμαρογλυπτικής στα Κύθηρα και την Μονεμβασία	105
--	-----

MARIA ΒΙΔΑΛΗ

Το αγροτικό τοπίο της Τήνου, μέσα από το αφήγημα, τον χώρο και τον χρόνο.	129
--	-----

II. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ - ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ / HISTORY OF THE CYCLADES - GREEK INDEPENDENCE WAR

ΣΤΕΛΙΟΣ ΠΕΡΡΑΚΗΣ, NILS FISCHER

Ένα ελληνιστικό modus vivendi στην Αμοργό του ύστερου 19ου αιώνα	145
--	-----

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΑΚΗΣ

Επικύρωση κανόνων κληρονομικού Δικαίου στην Νάξο του 17 ^{ου} αιώνα. Σκέψεις και προβληματισμοί με αφορμή δύο έγγραφα του 1662	151
--	-----

ΕΛΠΙΔΑ ΠΡΙΝΤΕΖΗ-ΚΑΜΠΕΛΗ

«Σχέσεις, Δεσμοί και Συνεργασίες, στον τομέα της Εκπαίδευσης, κατά τον 18ο & 19ο αιώνα, της Μονής Ιησουιτών Σύρου, με την αντίστοιχη της Τήνου»	171
---	-----

ΚΥΡΙΑΚΗ Μ. ΓΕΛΑΣΑΚΗ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΝΑΘΑΝΑΗΛ

Η Σέριφος κατά την Έναρξη της Επανάστασης του 1821	189
--	-----

ΕΛΕΝΗ ΒΕΛΩΝΗ

Οι Αγωνιστές της Επανάστασης του 1821: Ιωάννης Μαρκ. Δαμιράλης και Ιωάννης Μιχ. Δαμιράλης	207
---	-----

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Δ. ΛΕΠΟΥΡΑΣ

Η Προσφορά της νήσου Κέας στον απελευθερωτικό αγώνα του 1821 215

ΠΕΤΡΟΣ ΠΕΤΡΑΤΟΣ,

Η δράση του Κεφαλονίτη Κωνσταντίου Μεταξά στις Κυκλάδες ως Αρμολστή (1822).

Μια αποτίμηση 225

ΑΛΚΙΒΙΑΔΗ ΝΙΚ. ΛΕΜΠΕΣΗ

Εξόριστος στην Σίφνο. Αναμνήσεις του Γάλλου Φιλέλληνα Jean Philippe Paul Jourdain από την

Σίφνο την εποχή της εθνεγερσίας 239

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Α. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Οι Κυκλάδες στον Τύπο της Επανάστασης: η περίπτωση της Υδραϊκής εφημερίδας «Ο Φίλος

του Νόμου» (1824 – 1827) 261

ΘΕΟΔΩΡΑ ΖΑΦΕΙΡΑΤΟΥ

Κυκλάδες και Κεφαλονιά: σχέσεις καθημερινότητας αποτυπωμένες σε ανέκδοτο αρχαιακό υλικό

της περιόδου του Ιονίου Κράτους (1815 - 1864) 271

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

Επώνυμοι-αφανείς Νάξιοι Αγωνιστές κατά τον αγώνα της Ανεξαρτησίας αιτούμενοι την

ανταμοιβή τους «διά τας προς την πατρίδα θυσίας και εκδουλεύσεις των» 289

ΚΩΣΤΑΣ ΔΑΝΟΥΣΗΣ

Πολιτειογραφική κατάσταση του Δήμου Πανόρμου Τήνου στις αρχές λειτουργίας του

Νεοελληνικού κράτους (1836) 319

ΣΟΦΙΑ ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ

Οι πολιτογραφήσεις στο νησί της Σύρου με βάση το Νομοθετικό Διάταγμα της 19^{ης} Οκτωβρίου

1922 (Δεκέμβριος 1922 – Ιανουάριος 1923) Δημογραφική ανάλυση και στατιστική 339

ΣΟΦΙΑ ΜΠΕΛΟΚΑ

Στοιχεία οικονομικής δραστηριότητας στην επαρχία της Τήνου (1879-1907) 351

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΟΛΛΑΡΟΣ

Βασιλευόμενη ή Αβασίλευτη Δημοκρατία: Οι Κυκλαδίτες στο δημοψήφισμα της

8^{ης} Δεκεμβρίου 1974 367

ΙΙΙ. ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ - ΚΟΙΝΩΝΙΑ / FOLKLORE - SOCIETY

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΣΤΑΜΟΥ

Ρωσικά ιερά σκεύη και κειμήλια στη Σαντορίνη. Η γενική εικόνα της έρευνας και τα ευρήματα 393

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Ι. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Θρησκευτική Λαογραφία: Παραδοσιακή και σύγχρονη. Η περίπτωση του Αγίου Ιωάννου

του Νηστευτή στους Αρβανίτες της Ανδρου. 411

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕΣ

Οι Προτομές και τα αγάλματα στον σύγχρονο Κυκλαδικό χώρο. Η περίπτωση της Ανδρου 423

ΗΛΙΑΣ ΤΖΑΒΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΑΒΕΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ένα υπαίθριο «μουσείο» αρχαίας ελληνικής επιστήμης στον Πύργο της Τήνου 449

ΜΑΡΙΑ ΓΡΥΠΑΡΗ, ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΤΟΥΜΑΝΗΣ, ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΧΑΡΗ

Το Εικονικό Μουσείο Τήνου ως ένας τόπος συνάντησης για όλους 457

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΟΡΡΕ-ΖΩΓΡΑΦΟΥ

Τα «συριανά» κεραμικά (19ος-20ός αι.). 465

ROBIN BARBER

The Cyclades in Greek painting – Part 2 477

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΥΚΟΥΤΡΗ – ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

TAMA- Η τελευταία ελπίδα για τη ζωή. Ένα καντήλι στην Παναγία Ευαγγελίστρια της Τήνου 483

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΥΚΟΥΤΡΗ – ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Σύνδεσμος Συριανών. Εκατό είκοσι χρόνια προσφοράς· το χρονικό της ίδρυσης 487

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΑΡΙΝΑΚΗ

Ο Φολεγάνδριος μεγαλοτυπογράφος Αντώνιος Κων. Γεράρδος 497

IV. ΝΕΟΤΕΡΗ ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ / MODERN ART AND LITERATURE

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ

Η Μέλπω Αξιώτη και οι Δύσκολες νύχτες μιας εφηβείας 507

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΗΜΟΥΛΑΣ

Η καλώς εννοούμενη παθολογία του ψυχισμού του Καΐρη 515

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΝΔ. ΛΕΒΑΝΤΗΣ

Απόδημοι Κυκλαδίτες Λογοτέχνες 537

ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ

Ο Βυζαντινολόγος Γεώργιος Λαμπάκης (1854-1914) και τα ιδεολογικά θεμέλια του έργου του 545

ΝΑΪΡΑ ΣΤΕΡΓΙΟΥ, ΕΡΙΦΥΛΗ ΒΕΝΕΡΗ

Aquatic and the terror: Ο Ακαρνανάς “ψαράς” 561

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΧΡΥΣΟΒΙΤΣΑΝΟΥ

Κοσμικές και οργανικές φόρμες στην τέχνη του Jean/Hans Arp. Η συνάντηση του καλλιτέχνη με τις κυκλαδικές μορφές 573

V. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ, ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ / ARCHITECTURE, TRADITIONAL SETTLEMENTS

ΜΑΡΙΑ ΒΡΑΧΙΟΝΙΔΟΥ

Άυλη πολιτιστική κληρονομιά και αειφόρος ανάπτυξη: το παράδειγμα της Γιορτής Παραμυθιών στην Κέα 593

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΥΡΟΦΡΥΔΗΣ

Πήλινες κυψέλες και πρακτικές μελισσοκομίας στα νησιά των Νότιων Κυκλάδων 603

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΥΡΟΦΡΥΔΗΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΑΤΑΡΗΣ, ΕΥΡΥΔΙΚΗ ΤΣΙΛΙΓΓΙΡΗ, ΘΕΟΔΩΡΑ ΠΕΤΑΝΙΔΟΥ

Παραδοσιακή μελισσοκομία και λιθόκτιστες κατασκευές στο νησί της Άνδρου 627

ΚΑΝΑΚΑΡΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

Καταγραφή και ανάδειξη της (αγροτικής) πολιτιστικής κληρονομιάς, ο μόνος τρόπος διάσωσης του τοπίου των νησιών: η περίπτωση της Σίφνου 647

ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ

Αγροτικός χώρος και αγροτικές κατασκευές στην Κύθνο (Θερμιά) 669

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

Ιστορική αναδρομή της καπνοκαλλιέργειας στη Νάξο (αρχές 19^{ου} αιώνα - 1950) 681

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΡΙΤΖΟΥΛΗ

Εντοπισμός και αρχική καταγραφή της βιομηχανικής κληρονομιάς στα γεωγραφικά όρια της Σαντορίνης, Ν. Κυκλάδων κατά τα νεώτερα χρόνια 703

ΘΕΟΔΩΡΑ (ΔΩΡΑ) ΜΟΝΙΟΥΔΗ-ΓΑΒΑΛΑ

Μετασχηματισμοί στον κτισμένο χώρο των Κυκλάδων κατά τον 19^ο αιώνα: συνέχειες και ασυνέχειες 715

ΛΕΙΒΑΔΙΤΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, ΠΕΡΒΑΝΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Το πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό αποτύπωμα της εσωτερικής μετανάστευσης στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Η περίπτωση των Χίων προσφύγων στην Σύρο 729

ΑΓΝΗ ΚΟΥΒΕΛΑ - ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ

Σαντορίνη. Φυσιognωμία και αρχιτεκτονική άλλοτε και τώρα 741

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΙΝΑΝΗΣ

Χερσαίες και θαλάσσιες μεταφορές μεταλλευμάτων στις Κυκλάδες (Το παράδειγμα της Αντιπάρου) 755

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Σ. ΓΑΒΑΛΑΣ

Ο κύκλος ζωής της οικογένειας στις Κυκλάδες: 1907-2017, ένας και πλέον αιώνας δημογραφικών εξελίξεων. 771

VI. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ, ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ, ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ / MODERN ECONOMY AND DEVELOPMENT OF THE CYCLADES, TOURISM, MANAGEMENT OF MONYMENTS

ΔΙΜΕΛΛΗ ΔΕΣΠΟΙΝΑ

Χωρικός σχεδιασμός και βιώσιμη ανάπτυξη. Η περίπτωση της Τήνου 797

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ι. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Η Περιβαλλοντική προστασία των Κυκλάδων και η νομολογία του ΣτΕ 813

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Μ. ΚΟΡΡΕΣ, ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΟΚΚΙΝΟΥ, ΑΘΗΝΑ ΟΥΑΛΛΑΣ

Πολιτιστική Κληρονομιά και Τοπική Ανάπτυξη: Η Μελέτη Περίπτωσης των Κυκλάδων 823

ΔΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΣ ΚΑΣΙΜΑΤΗ

Η Ζήτηση και η προσφορά του Ελληνικού Τουριστικού προϊόντος: Η περίπτωση των Κυκλάδων 835

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Γ. ΧΑΙΡΕΤΗ

Ανάλυση της οικονομικής φυσιognωμίας των Κυκλάδων 853

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΛΑΣΕΡΟΣ

Τράπεζα αίματος Συλλόγου Φιλωτιτών Νάξου 869

ΑΓΓΕΛΙΚΗ Γ. ΣΙΜΩΣΙ

Ναυάγια της νεότερης σύγχρονης ιστορίας στον κόλπο Αδάμαντα νήσου Μήλου 873

ΛΟΓΑΡΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

Προτεινόμενη Πολιτιστική Διαδρομή στην περιοχή της Βυζαντινής Νάξου. Παναγία Δροσιανή - Άγιος Γεώργιος Διασπορίτης - Παναγία Πρωτόθρονη - Χαλκί 883

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ-ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ 903

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ 907

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ 913

ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΤΑΙΡΩΝ 919

Επώνυμοι-αφανείς Νάξιοι Αγωνιστές κατά τον αγώνα της Ανεξαρτησίας αιτούμενοι την ανταμοιβή τους «διά τας προς την πατρίδα θυσίας και εκδουλεύσεις των»

Μανόλης Γ. Σέργης
Ομότ. Καθηγητής του Δ. Π. Θράκης

Έτσι σα δώρο που δεν άξιζα μου δόθηκε η ζωή
κι όσος καιρός μου μένει
σαν οι νεκροί να μου τον χάρισαν
για να τους ιστορήσω.
Τ. Πατρίκιος, *Ορειλή*

Περίληψη

Στο πρώτο μέρος της εργασίας παρουσιάζω συνοπτικό διάγραμμα της περιόδου 1830-1880 που σχετίζεται *απολύτως* με το υπό ανάλυση θέμα: Με αφορμή τη σκέψη ότι η συμμετοχή στην Επανάσταση αναδείχθηκε σε θεμελιώδες κριτήριο πατριωτισμού, επικεντρώνω τη θεώρησή μου στη θέση των Αγωνιστών εντός του διαμορφούμενου μετά το 1830 κοινωνικο-πολιτικού σκηνικού, στον αγώνα τους να εξαργυρώσουν «*τας θυσίας και τας προς την πατρίδα εκδουλεύσεις των*», στη στάση τους ως εκπροσώπων της απειλούμενης (εξ αιτίας των ετεροχθόνων και των Φαναριωτών κυρίως) *ελληνικότητας*, στις συσταθείσες *Επιτροπές* αξιολογήσεως τής προς την πατρίδα προσφοράς τους, στο δύσκολο έργο που αυτές ανέλαβαν να επιτελέσουν· επεξηγώ κάποιους όρους του τίτλου, αναφέρομαι δι' ολίγων στη συμμετοχή της Νάξου στον Εθνικό Αγώνα, προβαίνω σε κάποιες αναγκαίες επεξηγήσεις όρων της εργασίας.

Στο δεύτερο μέρος της, παρουσιάζω *επιλεκτικά* τις περιπτώσεις 12 επώνυμων-αφανών Ναξίων Αγωνιστών με βάση τα στοιχεία που αρύομαι από το *Αρχείο Αγωνιστών* (Α.Α.) της Εθνικής Βιβλιοθήκης· επιχειρώ *ανάληψη λόγου* των κειμένων που εγράφησαν από κάποιους άλλους γι' αυτούς: Επισημαίνω τα αιτήματά τους (πόσα από αυτά εισακούσθηκαν άραγε;), τις *νοοτροπίες* που τα διέπουν, τα προβαλλόμενα επιχειρήματα που αποδεικνύουν τα ανδραγαθήματά τους στα πεδία των μαχών (το πώς τα εξορθολογίζουν), τις εις βάρος τους διαπραχθείσες αδικίες που ενίοτε επικαλούνται και τα εξ αυτών δημιουργούμενα ανάλογα συναισθήματα, κ.λπ.

Αντί άλλου *Επιλόγου*, παρουσιάζω ακροθιγώς μια μεταγενέστερη (1982 κ.ε.) συναφή αναγνώριση «των προς την πατρίδα εκδουλεύσεων» κάποιων άλλων Αγωνιστών και παραθέτω τρεις ακόμη σχετικές με το κύριο θέμα της εργασίας σκέψεις μου.

Λέξεις Λέξεις κλειδιά: Νάξος, Νάξιοι Αγωνιστές, 1821, έμφυλη ταυτότητα και πόλεμος, παλικάριά, επώνυμοι-αφανείς Αγωνιστές, Ήρωες, δίκαιον- δικαιοσύνη, Αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης 1940-44.

Συνοπτικό διάγραμμα της περιόδου 1830-1880. Από το τοπικό στο εθνικό

Η επιτυχής έκβαση της ελληνικής Επανάστασης του 1821 κατέστησε εκ νέου την *παλικαριά* αξία· η συμμετοχή σ' αυτήν αναδείχθηκε σε κύριο κριτήριο πατριωτισμού. Όσοι *εκρίθησαν* ως μη συμμετασχόντες στον Ιερό Αγώνα *αυτομάτως* κατετάγησαν στην κατηγορία των *Άλλων*. Κυρίως αναφέρομαι στους ετερόχθονες Έλληνες και τους Φαναριώτες: *Εμείς* και οι *Άλλοι*, λοιπόν, σε ένα πολύπλοκο και πολυδιάστατο «παιχνίδι εξουσίας» που διαδραματίζεται από το 1821 κ.ε., στο κλίμα των διαμορφούμενων νέων συνθηκών.

Οι Αγωνιστές αγωνίζονται πλέον (μετά το «συμβολικό» 1830) έναν άλλον αγώνα: Για μια καλύτερη θέση στο υπό διαμόρφωση νέο πολιτικό και κοινωνικό καθεστώς. Διαγκωνίζονται για τη θέση τους στη νέα κατάσταση, να δικαιωθούν για την επαναστατική τους δράση με υλικές ή ηθικές απολαβές και αξιώματα, ενώ είναι πάντοτε έτοιμοι να δοκιμάσουν εκ νέου τη διαπραγματευτική δύναμη που τους παρέχει η ικανότητα χρήσης των όπλων και η δυνατότητα να ανασυστήσουν τα στρατιωτικά τους δίκτυα (Τσακανίκα 2019, 15).¹ *Αναγνωρίζουν* τους αντιπάλους τους: Πολιτικούς, προύχοντες, μορφωμένους, Φαναριώτες. Στα πρώτα μετεπαναστατικά έτη ο τίτλος του Αγωνιστή *καθεαυτός* οχυρώνει τους εκπροσώπους του «παραδοσιακού» κόσμου, τους συσπειρώνει έναντι του «εχθρικού, αφιλόξενου» Κράτους που εκπροσωπούν κατ' αρχάς οι Βαυαροί και αργότερα οι ετερόχθονες Έλληνες.²

Όσο η εθνική αυτοπεποίθηση τονώνεται, η ευγνωμοσύνη προς το «ξενικόν» μετατρέπεται σε ανοχή ενός «αναγκαίου κακού» και καταλήγει στο 1843. Οι Αγωνιστές προβάλλονται (από μερίδα της Κοινής Γνώμης και του Τύπου) ως εκπρόσωποι μιας ανόθευτης (και απειλούμενης) *ελληνικότητας* και ως αντίβαρο στην επέλαση ευρωπαϊκών *ιδεών* και *τρόπων βίου*. Ο Τύπος (και η διαμορφούμενη από αυτόν Κοινή Γνώμη) προσπαθεί να διαχειρισθεί τις δύο όψεις του ζητήματος / διλήμματος: *Εκσυγχρονισμός* ή *αντιβαυαρισμός*, *ηρωοποίηση της Επανάστασης και των φορέων της Αγωνιστών*, εν όψει μάλιστα και μιας μελλοντικής «επαναχρησιμοποίησής» τους. *Η υποχώρηση του ουμανιστικού πνεύματος του Διαφωτισμού στην Ελλάδα έχει ήδη αρχίσει μπροστά στον αναδυόμενο ρομαντικό εθνικισμό* (Κιτρομηλίδης 2019, *passim*).

Η τελική επικράτηση του αυτοχθονισμού ενισχύει τις δράσεις των Αγωνιστών για αναγνώριση. Στις τοπικιστικές διαφορές, τις προσωπικού χαρακτήρος αντιπαλότητες (κληρονομημένες από τον 9ετή πόλεμο) προστίθενται νέες, μεταξύ των «παλιών» στρατιωτικών «τζακιών» και των εκπροσώπων της «νέας τάξης» επαγγελματιών του πολέμου. «Φαντασιακή κοινότητα» συνιστούν και οι Αγωνιστές, με πολλές ενδο-διαφορές, ας μην το λησμονούμε. Η διαχείριση της εικόνας καθενός εξ αυτών εμπεριέχει και τη διαχείριση της εικόνας των συναγωνιστών του ή των αντιπάλων του (Τσακανίκα 2019, 139), κυρίως όμως του εαυτού τους,

¹ Ας επισημανθεί εδώ ο επανακαθορισμός της έννοιας *νομιμότητα* (μετά το 1830) των Αγωνιστών, το πώς την εξασφαλίζει η τότε εξουσία. Είναι γνωστή η έναντι τιμητικών ανταλλαγμάτων καταστολή τοπικών εξεγέρσεων (της Μάνης, π.χ.) εναντίον της Αντιβασιλείας ή του Όθωνος από Αγωνιστές.

² Γι' αυτούς αναλυτικά βλ. στο Δημάκης 1991.

διότι ο καθείς (ως ατομική προσωπικότητα) γνωρίζει τα *κίνητρα* για τα οποία ενεπλάκη στον Αγώνα και είναι *επιπλέον* γνώστης των προσωπικών του απωλειών... Τότε διαμορφώνεται ο ιδεότυπος του ανιδιοτελούς Αγωνιστή. Και ποιος είναι (τελικά) ο ανιδιοτελής Αγωνιστής; Και γιατί ανιδιοτελής; Σημασία έχει ότι όλοι τους, επώνυμοι και ανώνυμοι, ήταν κοινωνικά και πολιτικά υποκείμενα, με συγκεκριμένα κίνητρα δράσης, με δραστηριότητες που νοσηματοδοτούνταν και από άλλα προτάγματα, τα οποία δεν ήταν πάντοτε αποκλειστικώς εθνικά. Ο «πολύς» Κολοκοτρώνης, π.χ., κατέστη σύμβολο ενότητας του μετεπαναστατικού ελληνισμού, «πατερούλης του Έθνους» (Δημητρόπουλος 2012). διέθετε όμως μια πολυσχιδή ταυτότητα με επιμέρους ιδιότητες, με επιμέρους *αντιστικτικές ταυτότητες* που έρχονταν *αυτομάτως* σε αντίθεση μεταξύ τους: Καποδιστριακός, ρωσόφιλος-Ναπαίος, στρατιωτικός (όχι πολιτικός δηλαδή), Πελοποννήσιος και όχι Στερεοελλαδίτης (Τσακανίκα 2019, 76). Πάμπολλοι προνομιούχοι της προεπαναστατικής κοινωνίας εξήλθαν ισχυρότεροι και πλουσιότεροι από τον πόλεμο, επειδή *δι' αυτού* διατήρησαν το στάτους της κυριαρχίας στις τοπικές τους κοινωνίες, για να το χρησιμοποιήσουν αργότερα στο *εθνικό* πλέον επίπεδο.

Η *μετάβαση* από το *τοπικό* στο *εθνικό* που συντελείται μετά το 1830 απαιτεί *επιπλέον* κάποιες ιδεολογικοπολιτικές επανασηματοδοτήσεις εκ μέρους των Αγωνιστών, πρώην πολεμάρχων, κλεφτών, αρματολών: Οφείλουν να προσαρμόσουν στα νέα δεδομένα παλιές έννοιες, όπως *γενέθλια γη, συγγένεια, τοπική εξουσία, την μέχρι τότε αμφίπλευρη συνεννόηση* (με Τούρκους και Έλληνες), κ.λπ. Έγιναν πάντως μετά τη λήξη του Αγώνα εθνικοί ήρωες-Αγωνιστές, αφού συμμετείχαν στην ιδρυτική πράξη του ίδιου του Κράτους τους. Απέκτησαν *διά της συμμετοχής τους* στον εθνικό στρατό συνείδηση πολίτη, όχι υπηκόου.

Το σύστημα των ανταμοιβών των Αγωνιστών, της περιόδου 1833-1884, εντός της οποίας κυρίως οικοδομήθηκε, είναι ζήτημα μελετημένο.³ Το 1821 ο στρατός των αγωνιζομένων Ελλήνων ήταν άτακτος. Ένα τμήμα του «τακτοποιήθηκε» κατά τη διάρκεια του Αγώνα, κατ' ουσίαν παρέμεινε σώμα μισθοδοτούμενων εθελοντών. Ο Αγώνας ο ίδιος έγινε πρότυπο εθνικής δράσης, όμως τα κίνητρα των Αγωνιστών ήταν σαφή; Ομολογουμένως, αδύνατον να απαντηθεί. Το δίλημμα ήταν σαφές πάντως: *Εθελουσία διακινδύνευση της ατομικής ζωής και των αγαθών της υπέρ της καθολικής ελευθερίας ή θάνατος*. Έτερον ουδέν. Ουδείς απλός άνθρωπος εισερχόμενος στον Αγώνα γνώριζε το μέλλον, αλλά τολμούσε να το θέσει εις κίνδυνον, *οικεία βουλήσει και προαιρέσει*. Άλλο αυθόρμητη συμμετοχή σε ένα «εγχείρημα θανάτου» και άλλο επιβεβλημένη στρατολόγηση. Ποιος θα αποφανθεί μετά βεβαιότητα ότι και κάποιοι «μεγαλόσχημοι» είχαν παρόμοια κινητήρια αφορμήση; Ο ιστορικός επιδιώκει να αναζητεί τα κίνητρα της δράσης των ατόμων. Γιατί ενεπλάκησαν στον αγώνα του '21 χιλιάδες νέων ανθρώπων; Από τυχοδιωκτισμό, με κίνητρο μια αδιόρατη ταξική άνοδο, για κοινωνική κινητικότητα ή από ιδεολογία; Πώς να μιλήσεις εξ άλλου για τις ψυχές αυτών των ανθρώπων χωρίς τις κατατεθειμένες δικές τους μαρτυρίες; Αρκεί η μελέτη κάποιων *τυπικών* («άψυχων») αιτήσεων που υπέβαλαν αργότερα στις *Επιτροπές*; (Ολίγοι και πάλι «μίλησαν» με δικά τους λόγια). *Στη φωτιά της μάχης ουδείς γνω-*

³ Βλ. ενδεικτικά Τσακανίκα 2019· Γούναρης (επιμ.) 2014.

ρίξει το τι μέλλεται γενέσθαι, ουδείς αναλογίζεται τη μελλοντική του δικαίωση. Την διεκδικεί όμως όταν του παρέχεται θεσμικά. Η αίγλη του συγκεκριμένου Αγώνα κατέστη ευρέως αποδεκτή, αλλά αυτή η ίδια, *ταυτοχρόνως*, κατέστησε επιβεβλημένη την ανταμοιβή των Αγωνιστών.

Μέχρι το οριακό 1821 οι όροι *παλικάρι* και *παλικαριά* είχαν συγκεκριμένες οριοθετήσεις, καθορισμένες από το τοπικό όριο, την *τοπικότητα*, τις αξίες και τα χαρακτηριστικά που έπρεπε η έννοια της παλικαροσύνης να πληροί. Κατά την μετάβαση από το *τοπικό* στο *εθνικό* το ζήτημα επανατίθεται και μαζί του τα αναφύομενα νέα ζητήματα: Ήταν ηθικό ζήτημα η αποκατάσταση των Αγωνιστών, ναι ή όχι; *Ηθική, συμβολική, οικονομική αποκατάσταση* ή και τα τρία; Η Επανάσταση, ως κοινή υπόθεση των αγωνισθέντων Ελλήνων, τους εξίσωνε πάντως, εν όψει των αποζημιώσεων που αιτούνταν. Τα *παράσημα* ήταν τιμή, αλλά και στοιχεία διάκρισης, αλλοίωναν την προαναφερθείσα ισότητα, όσοι τα έλαβαν απεδείχθησαν (κατά τους «ανταγωνιστές» τους) ιδιοτελείς και «αριστοκράτες». Η *συμβολική ανταμοιβή των Αγωνιστών ήταν προπάντων ζήτημα τιμής* γι' αυτούς. Ο Μακρυγιάννης, π.χ., ο προβεβλημένος αυτός ήρωας, επί Βαυαροκρατίας, παλινδρομούσε ανάμεσα στην *άρνηση κάθε ανταμοιβής* και στην *αγωνία μήπως οι συναγωνιστές του και ο ίδιος δεν τυχουν δίκαιης κρίσης κατά την απονομή τιμών και υλικών ανταποδόσεων* (Γιαννουλόπουλος 2003). Επιπλέον, αντέδρασε όταν δεν έλαβε τα αιτούμενα ή αυτοπροβλήθηκε ως ο ιδανικός κριτής για την αξιολόγηση Αγωνιστών, κατέθεσε δικόν του κατάλογο, *έκρινε* πως οι προτεινόμενοι πρέπει να τιμηθούν από το Κράτος. Οι Βαυαροί τον αγνόησαν (Βασιλείου 2014, 48). Περίπου 140 έτη αργότερα ο Μανόλης Γλέζος, όταν συζητούσαν στη Βουλή των Ελλήνων τον νόμο 1648/1986 (που καθόριζε την υποχρεωτική πρόσληψη⁴ Αγωνιστών και αναπήρων της Εθνικής Αντίστασης 1941-44, παλαιμάχων, χηρών, κ.λπ.) είχε πει: «Έχω τη γνώμη ότι η προσφορά του Έλληνα δε ζητάει ανταπόδοση, δηλαδή όταν ο Έλληνας δίνεται, θυσιάζεται, δεν το κάνει επειδή προσδοκά μια οποιαδήποτε ανταπόδοση. Είναι όμως χρέος της Πολιτείας, ανεξάρτητα αν αυτός ζητάει» (Αντωνίου & Πασχαλούδη 2014, 307). Οι αγώνες και οι θυσίες υπέρ της πατρίδας υπάγονται στα αυτονόητα *χρέη* κάθε πολίτη, ναι ή όχι;

Επανερχομαι. Η *συμμετοχή* στον Αγώνα του '21 είχε μεν αναγορευθεί το κυριότερο κριτήριο πατριωτισμού, αλλά και το *Δημόσιο* η βασικότερη πηγή οικονομικής εξασφάλισης και εφελτήριο *κοινωνικής κινητικότητας*. Πρώτο πρόβλημα κάθε είδους Αγώνα (όπως του ελληνικού, ατάκτου, εθελοντικού) είναι, μετά το επιτυχές τέλος του, *η απόδειξη της συμμετοχής σ' αυτόν*. Είναι η βεβαιωτική επιστολή που συντάσσουν για κάθε Νάξιο Αγωνιστή του 1821 των εδώ παραδειγμάτων μου κάποιοι *επώνυμοι* Αγωνιστές, παλαιοί καπεταναίοι, αλλά και επώνυμοι πολίτες της Χώρας του 19^{ου} αι. Όλοι οι βεβαιούντες μαρτυρούν για ανδραγαθίες, πιστοποιούν ήθη, καταγράφουν την νυν κατάσταση των Αγωνιστών, *παρακαλούν* κάποιους άλλους [κοινά αποδεκτούς (;) διαιτητές], *βασίζόμενοι σε σαφή κριτήρια* (έτερον ζήτημα) *να γίνουν αποδεκτά τα αιτήματά τους* και να αναγνωρισθούν οι θυσίες τους.

Κρίνω πως οι κατά καιρούς συσταθείσες *Επιτροπές* για αυτές τις κρίσεις είχαν

⁴ Σε ποσοστό 4-5% σε κάθε επιχείρηση και οργανισμό δημοσίας ασφαλείας.

να επιτελέσουν τιτάνιο έργο. *Η αξιοκρατική απονομή τιμών και υλικών παροχών δεν πρέπει να εκληφθεί ως δεδομένη.* Στη σκέψη αυτήν με οδηγεί η ενδελεχής μελέτη της πορείας του ελληνικού κράτους και του λαού του κατά τον 19^ο αι., αλλά και του πρόσφατου παρόντος του. *Το παρόν είναι ο επιτυχέστερος κριτής του παρελθόντος:* Η κατανόηση του παρελθόντος είναι το «κλειδί» για τη διαμόρφωση και τη σημασιοδότηση του παρόντος, αλλά και η αντίληψη του παρελθόντος εξαρτάται από τις πολιτισμικές διαθεσιμότητες του παρόντος. Πρόκειται για μια *αμφίπλευρη διαδικασία* που πλαισιώνει με διαφορετικές εννοιολογήσεις το παρελθόν και αναπλαισιώνει το παρόν (Λιάκος 2007, 94-120).

Οι των *Επιτροπών* ανελάμβαναν να ξεχωρίσουν «την ήρα από το στάρι» εκεί όπου όλα φαίνονταν «στάρι» (πολλοί «Αγωνιστές» επικαλέσθηκαν ανύπαρκτα ανδραγαθήματα). Θα θεωρήσω αυτονόητο ότι η συγκρότησή τους εξέφραζε τη βούληση των εκάστοτε *ισχυόντων* στην πολιτική. *Κατάφεραν ίσως να καταστούν και θεσμικά εξισορροπημένες:* Να εκπροσωπηθούν σε αυτές όλα τα γεωγραφικά διαμερίσματα, τα κόμματα, οι λεγόμενες *ομάδες πίεσης* γενικά. Οι αδικίες ήταν μάλλον αναμενόμενες, σε κάποιες περιπτώσεις και σκανδαλώδεις, που συνέθλιψαν τους αδικηθέντες πραγματικούς Αγωνιστές και «έδωσαν τροφή» στους κακούς να επιχαιρούν... Οι νεότερες σχετικές ιστορικές μας αναμνήσεις, οι κατοχικές και εμφυλιοπολεμικές, είναι τραυματικές... Η Χούντα του 1967 «... προσπάθησε να αποκαταστήσει τα δικά της “παλικάρια”, αναζητώντας στις παλίμψηστες κατοχικές περγαμηνές τους και στις εμφυλιακές αντικομμουνιστικές δάφνες τους τις δικές της ιδεολογικές καταβολές» (Γούναρης 2014, 24).

Τα επιχειρήματα των Αγωνιστών προς τις *Επιτροπές* είναι πανομοιότυπα. Οι απαιτήσεις ενίοτε εξόφθαλμα υπερβολικές, το δίκαιο που επικαλούνται αποπνικτικό, το οικογενειακό συμφέρον ισχυρότατο, και δη σε περίοδο ανέχειας. Αναλύω παρακάτω το τεράστιο αυτό ζήτημα.

Οι εκδουλεύσεις προς την πατρίδα «μετουσιώθηκαν» σε πολλές περιπτώσεις σε ψήφους, *μετέβαλαν τη σχέση από πολεμική σε πολιτική.* Ιδίως οι πρώην Πελοποννήσιοι και Στερεοελλαδίτες πολεμάρχοι διεκδίκησαν ενεργό ρόλο στα κοινά. Οι δεκάδες πρώην συμπολεμιστές τους ήταν μάλλον αδύνατον να μην συνδράμουν τον νέο τους αγώνα, θα εθεωρείτο παρασπονδία ή και προδοσία η εγκατάλειψή τους ή η καταφυγή τους σε άλλο «στρατόπεδο». *Ελάχιστους Ναξίους θα εντάσσαμε στην ενδιαφέρουσα αυτήν κατηγορία:* Τον Μιχαλάκη Μαρκοπολίτη, τον Σπυρίδωνα Βαρότση, τον Χριστόδουλο Ραφτόπουλο (άρα πιθανώς και τους επιγόνους του, τον γιο του Αριστείδη και τον εγγονό του Κώστα), τον Ελευθέριο Μυκώνιο (γιο του Νικολάου) και πιθανώς κάποιους άλλους ακόμη (Λεβογιάννης 2009, 59 κ.ε., 79 κ.ε., 108 κ.ε.).

Ας ιδούμε την άλλη πλευρά της σελήνης τώρα: Κάποιοι άσημοι, γέροι ανάπηροι, χήρες, ορφανά συνέχιζαν να εκλιπαρούν για τα αναγκαία της καθημερινής βιωτής, προκειμένου να εξέλθουν από την κατάσταση της απόλυτης πενίας... *Χιλιάδες οι πενόμενοι Ματρώζοι...* Οικτρή η κατάσταση, απόρροια όμως και της πολιτικο-κοινωνικής, αφού μάλλον λησμονείται το γεγονός (π.χ.) ότι, ενώ αφικνείτο στην Ελλάδα με τιμές και δόξες ο Όθων, εκατοντάδες ατάκτων Ρουμελιωτών (στην πλειονότητά τους) λυμαίνονταν την ύπαιθρο της περιφέρειάς τους (Βασιλείου 2014, 35-36).

Η έτερη διαφοροποίηση των Ναξίων Αγωνιστών είναι ότι μεταφέρουν την εθνική τους δράση εκτός Νάξου, είτε υπό την αρχηγία κάποιων καπεταναίων (π.χ. Ραντόπουλων), είτε κατά μόνας, οπότε υπηρετούν «υπό το μπαϊράκι» των κατά τόπους πολεμάρχων. (Κάτι ανάλογο συνέβη π.χ. με τους Παρίους, βλ. Κωνσταντίνου & Αλιπράντης 1997, 29). Ο Χριστόδουλος Ραφτόπουλος, ο Φιλικός, φερ' ειπείν, σχημάτισε εκστρατευτικό σώμα 800 συμπατριωτών του με τους οποίους συμμετείχε στον Κρητικό Αγώνα και στις πολιορκίες Αθηνών, Άργους και Κορίνθου (Σφυρόερας 1940α, 1).

Στη Νάξο, παρ' όλες τις αντιδράσεις (βλ. παρακάτω), κατόρθωσαν οι Φιλικοί να συγκεντρώσουν στρατεύματα, κάποιοι ανέλαβαν με *ί-δ-ι-α* έξοδα τη μετακίνηση και τη συντήρησή τους. Η αποψίλωση της νήσου από τους μετακινηθέντες επαναστάτες στρατιώτες (λόγω ανυπαρξίας αντιπάλου οθωμανικής δύναμews,⁵ αλλά και του διχαστικού κλίματος) επέτρεψε στους αντιδρώντες στην Επανάσταση να κηρυχθούν *φανερότεροι* εναντίον της. Όταν ο μητροπολίτης Ιερόθεος είχε μεταβεί στη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο ως απλός Αγωνιστής, ο αντικαταστάτης του Γρηγόριος, όπως οι πηγές διασταυρούμενες βεβαιώνουν, εναντιώθηκε στην εξέγερση. Ο Ν. Κασομούλης μετά βίας συγκέντρωσε ελάχιστα τρόφιμα, ο Φιλικός (και Έφορος αργότερα) Ν. Ατταλειώτης μόλις 14.465 γρόσια για τον εθνικό στόλο (Σφυρόερας 1940α, 2· Λεβογιάννης 2015, 67).

Έχει διατυπωθεί η άποψη πως κατά το πρώτο έτος της Επανάστασης (αλλά και κατά τα επόμενα) η συμβολή των Ναξίων στον Αγώνα «... δεν υπήρξε αυτή που θα έπρεπε. Η αντίδραση των Καθολικών και των τουρκοφίλων υπονόμευσε τη γενική προσπάθεια σε σημαντικό βαθμό» (Ρόζος 1971· Λεβογιάννης 2015, 42 κ.ε. και passim). «Η κοινωνική διαίρεση και το αντάρτικο», όπως αναφέρει ο Ν. Σφυρόερας (1940β, 2) βασίλευαν στη Νάξο και το 1823. Οι εισφορές προς ενίσχυση του στόλου είχαν παύσει να αποστέλλονται, οι δε «αρχοντάδες» περιφέρονταν στα χωριά και κήρυτταν την αποστασία και την απείθεια στις διαταγές της Γενικής Διοικήσεως. Ακόμη και αυτός ο έπαρχος Π. Δημητρακόπουλος έγινε αιτία εμφυλίων συγκρούσεων (Σφυρόερας 1940γ, 2).

Μέχρι το 1825 η κατάσταση παρέμεινε ίδια, με μια ίσως εξαίρεση. Η κατάληψη της Νάξου από τους Αυστριακούς το 1826 (24-28 Αυγούστου) την οδήγησε ουσιαστικά υπό διεθνή έλεγχο έως την ανεξαρτησία της Ελλάδας (Σφυρόερας 1940δ, 2· Λεβογιάννης 2015, 107 κ.ε.· Μελισσηνός 1958, 159-160). *Ανθελληνική* χαρακτηρίζεται από πολλούς ερευνητές η στάση γενικώς των Προξένων και των Υποπροξένων στις Κυκλάδες (π.χ. Λεβογιάννης 2015, 91 κ.ε.).

Στους καταλόγους με Ναξίους Αγωνιστές δεν *υπάρχει όνομα γυναίκας*. Διεξέρχομαι εν ολίγοις το θέμα (λόγω οικονομίας χώρου): Είναι γνωστή η σχέση του κοινωνικού φύλου με τον πόλεμο (βλ. Goldstein 2001). Οι γυναίκες αναλάμβαναν κυρίως υποστηρικτικούς ρόλους στους απελευθερωτικούς αγώνες, σημαντικούς βεβαίως, όλες μαζί πάντως δεν υπερβαίνουν το 1% των πολεμιστών στην παγκόσμια ιστορία (Goldstein, 2001: 3, 4, 7-9, 10). Όμως: Αγωνιστές και Ήρωες ήταν μόνον όσοι έλαβαν μέρος σε μάχες, ναυμαχίες και εκστρατείες; Ή

⁵ Μελισσηνός 1958, 158.

ήταν μόνον η Μπουμπουλίνα⁶ και η Μαντώ οι ηρωίδες;⁷ Κάθε άλλο. Αναφέρομαι στις χιλιάδες αφανείς και ανώνυμες γυναίκες που υπέστησαν με γενναιότητα τις φρικαλεότητες των εχθρών τους, μακράν από το προσκήνιο των πολεμικών γεγονότων, και αντιστάθηκαν με γενναιότητα στην επ' αυτών ασκούμενη καθημερινή βία. Αυτές οι γυναίκες ήταν Ηρωίδες με τη σύγχρονη εννοιολόγηση του όρου, που δεν είναι άλλη από τον αγώνα του «καθημερινού» ανθρώπου του λαού να αποδείξει τον χαρακτηρισμό του ως ανθρώπου. Ιδού το παράδειγμα μιας επώνυμης-αφανούς γυναίκας: «Είς των πρώτων οικοκυραίων της Ύδρας, ο Θεόδωρος Γκίκας, προσήνεγκεν όλην αυτού την χρηματικήν κατάστασιν, συνισταμένην εἰς δραχμάς 900 χιλιάδας, εἰς τας ανάγκας της πατρίδος· και λέγω όλην, διότι μετά τον θάνατον αὐτοῦ ἡ σύζυγός του ἐπεκαλέσθη της Κυβερνήσεως την συνδρομήν, και μη εἰσακουσθεῖσα, κατέφυγεν εἰς την ευεργετικήν αρωγήν των ἐπτά ορνίθων της, των οποίων τα ὠά πωλοῦσα, ἠγόραζεν τον ἄρτον της ἡμέρας, ο δε Παπαμιχαλάκης, ο ἱερεὺς της ἐνοριακῆς ἐκκλησίας (...) συνήθριζεν ἐπ' ὀνόματί της κατὰ Κυριακὴν διὰ του δίσκου ὀλίγα λεπτά, ἅτινα ἐδίδεν εἰς την χήραν του βαθυπλούτου Γκίκα, ἕως οὐ ἡ δυσπραγία και λύπη ἔδωκαν τέλος εἰς τα βάσανά της» (Βλαχογιάννης 1927, 296). Η αργοπώλις (ζάπλουτη κάποτε) δεν ήταν Αγωνίστρια;

Διευκρινίσεις κάποιων ὀρων της εργασίας

1. Επώνυμο άτομο – στην ιστορική επιστήμη – είναι το άτομο του οποίου το όνομα διασώθηκε γραπτώς, είναι ονοματισμένο κάπου, υφίσταται «ονοματισμένη μαρτυρία της υπάρξεώς του» (Πίκουλας 2006, 39· Αθανασιάδης 1977, 632-633). Με αυτήν την ιδιότητα το χρησιμοποιώ εδώ, όχι με την ευρύτερα γνωστή μεταφορική του διάσταση, του γνωστού δηλαδή, του διάσημου, του επιφανούς, του «επώνυμου».

Άρα, επώνυμοι-αφανείς Αγωνιστές Νάξιοι είναι όσων τα ονόματα η *τύχη*, ενδεχομένως η φιλοτιμία των απογόνων και προπάντων η *αγάπη κάποιων ναξίων μελετητών για τον γενέθλιο τόπο* (π.χ. του Κεφαλληνιάδη, του Ν. Σφυρόερα, του Ν. Λεβογιάννη, του Γ. Μελισσηνού, κ.ά.) κατέγραψαν και διέσωσαν, αλλά, ως απλοί άνθρωποι του λαού, δεν διεκδίκησαν και δεν κατέλαβαν ιδιαίτερη θέση στο κοινωνικό σύνολο, δεν διαχειρίστηκαν κάποιο είδος εξουσίας. Παρέμειναν «σιωπηλοί» στις παρυφές της νιαξιακής ιστορίας, αν και μεγαλούργησαν στο προσκήνιο τής τότε πολεμικής ζωής, όπως αποδεικνύουν τα γραφόμενά τους και οι επιβεβαιώνοντες στρατιωτικοί. Ίσχυσε και γι' αυτούς (αυτούς ιδίως) το δόγμα τού (μέχρι και σήμερα) ισχυρού *θετικιστικού ιστορισμού*, ότι δηλαδή ιστορία συνιστούν οι βιογραφίες των μεγάλων ανδρών (Skinner 2008, 38-67). Η δική μου, δηλαδή, εργασία καθιστά «ολιγότερον αφανείς» αυτούς τους Αγωνιστές. Θυμίζω τον Μπρεχτ (1935/2009):

⁶ Βλ. Ολυμπίτου 2012. Η ηρωίδα ενσάρκωνε το ισχυρό γυναικείο πρότυπο του Αγώνα, αφού συμμετείχε σε αυτόν και με θυσίες και με εκδουλεύσεις· συμβόλιζε δε τη θηλυκή ανδρεία χωρίς θηλυκότητα ή μητρικά αισθήματα (ό.π., 15).

⁷ Η Ξηραδάκη (1995) έχει καταγράψει μερικές δεκάδες (επώνυμες).

Ποιος έχτισε τη Θήβα την εφτάπυλη;
 Στα βιβλία δε βρίσκεις παρά των βασιλιάδων τα ονόματα.
 Οι βασιλιάδες κουβαλήσαν τ' αγκωνάρια;
 Και τη χλιοκαταστρεμμένη Βαβυλώνα –
 ποιος την ξανάχτισε τόσες φορές; Σε τι χαμόσπιτα
 της Λίμας της χρυσόλαμπρης ζούσαν οι οικοδόμοι;
 Τη νύχτα που το Σινικό Τείχος αποτελειώσαν,
 πού πήγανε οι χτίστες; Η μεγάλη Ρώμη
 είναι γεμάτη ανίδες θριάμβου. Ποιος τις έστησε;
 Πάνω σε ποιους θριαμβεύσανε οι Καίσαρες;
 Το Βυζάντιο το χλιοτραγουδισμένο
 μόνο παλάτια είχε για τους κατοίκους του;

2. Σε όλες τις περιπτώσεις των αιτήσεων που μελετώ οι επικρατούντες όροι είναι *θυσίαι* και *εκδουλεύσεις*. Συνήθως συνεκφέρονται αδιακρίτως. Ενδιαφέρουσα κρίνω τη διάκριση που είχε κάνει ο εφημερίδα *Φίλος του Λαού* το 1841 μεταξύ *θυσιών* του λαού και *εκδουλεύσεών* του. Κατ' αυτήν, οι προσωπικές θυσίες του λαού, ο οποίος «... και όλην την περιουσίαν του απώλεσε και κατεσφάγη το πλείστον μέρος» αξιολογούνται σπουδαιότερες των εκδουλεύσεων, *εχόντων* και *προυχόντων* κυρίως, που ηγήθηκαν του Αγώνα, κατέβαλαν δηλαδή μεγάλα ποσά και *ί-δ-ι-α* υλικά αγαθά προς ευόδωσή του (Τσακανίκα 2019, 157-158).

3. Το τυπικόν των αιτήσεων των Ναξίων Αγωνιστών είναι πανομοιότυπο με αυτό που συνέταξαν περί τους 25.000 Έλληνες συναγωνιστές τους. Πρυτανεύουν οι έννοιες *γενναιότης*, *πατριωτισμός*, *ανδραγαθίες*. Οι δυο πρώτες προϋποθέτουν την τρίτη. Η *έμφυλη ταυτότητα* είναι και εδώ ένα «εργαλείο» με το οποίο οι κοινωνίες προετοιμάζουν στρατιώτες να πολεμήσουν (Goldstein 2001: 252). Ο ανδρισμός σε ατομικό επίπεδο κερδήθηκε στις μάχες με αποδείξεις ανδρειωσύνης (Goldstein 2001, 266-267): Αντοχή στις κακουχίες, καρτερία, δύναμη, ζήλος, δεξιότητες, τιμή και υπακοή / ευπειθεια (στον όρκο προς την πατρίδα και στον αρχηγό), αγάπη και αφοσίωση στην πατρίδα, γενναιοδωρία προς τους συστρατιώτες, συμμετοχή σε «επώνυμες» μάχες (Φραγκοκάστελο, Τριπολιτσά, Δερβενάκια, πολιορκία Ακρόπολης Αθήνας κλπ. στην περίπτωση μας), αγώνας υπό την αιγίδα επωνύμου οπλαρχηγού («... μετά του ιδίου μακαρίτου Καραϊσκάκη»), κ.λπ.

Ο Ιερός Αγών διεξάγεται εναντίον των Τούρκων. Ο Τούρκος ήταν (κατ' αρχάς) ο θρησκευτικός Άλλος. Καταφεύγω στον όρκο του Ιερού Λόχου: «Ως Χριστιανός Ορθόδοξος και υιός της ημετέρας Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας, ορκίζομαι εἰς το ὄνομα του παντοδύναμου μας Θεού, εἰς το ὄνομα του Κυρίου μας Ιησοῦ Χριστοῦ και της Αγίας Τριάδος να μείνω πιστός εἰς την θρησκείαν μου και εἰς την Πατρίδα μου. Ορκίζομαι να ενωθῶ με ὅλους τους ἀδελφούς μου Χριστιανούς διά την ἐλευθερίαν της Πατρίδος μας. Ορκίζομαι να χύσω και αὐτήν την υστέραν ρανίδα του αἱματός μου, ὑπέρ της Θρησκείας και της Πατρίδος μου (Φιλήμων 1860, 295). Με δεδομένη την ισχυρή σύνδεση Ορθοδοξίας-Ρωμοσύνης, η Επανάσταση είχε *ταυτόσημο* στόχο της «την ἐλευθερίαν της πατρίδος». Τα συνταγματικά κείμενα του Αγώνα (της εθνοσυνέλευσης π.χ. της Τροιζήνας), τα Απομνημονεύματα Αγω-

νιστών και άλλες πηγές το επιβεβαιώνουν: «Πολεμούμεν προς τους εχθρούς του Κυρίου μας, και δεν θέλομεν πόποτε συγκαινωνίαν μετ' αυτών» ή «... ζητούμεν να μη συζώμεν πλέον με Τούρκους εις το αυτό έδαφος», αφού στόχος τους ήταν «... να εξολοθρεύσουν τους εχθρούς όσοι μολύνουν εισέτι την κλασικήν γην των ενδόξων προπατόρων» τους.⁸ Στα κείμενα που αναλύω προκρίνεται ο υπέρ της εθνικής ελευθερίας αγώνας. Σε μια μόνον περίπτωση αναφέρεται ο υπέρ πίστεως.

Ο λόγος των χιλιάδων αιτουμένων (γενικώς) Αγωνιστών σπανίως είναι αυθεντικός, διότι ελάχιστοι ήταν αυτοί (ως εγγράμματοι) που αποτόλμησαν να συντάξουν οι ίδιοι τις αιτήσεις τους και τα άλλα σχετικά έγγραφα. Απήλαινα έγγραφα Αγωνιστών από άλλες γεωγραφικές περιοχές της Ελλάδας γραμμένα ανορθόγραφα και στο ιδιον των αγραμμάτων συντακτών τους ύφος. Αυτονοήτως λοιπόν, ο λόγος των περισσοτέρων είναι λόγιος, των μορφωμένων των πόλεων, προς τους οποίους οι Αγωνιστές απευθύνθηκαν. Γι' αυτήν την αιτία απέκτησε σε ανώτερο βαθμό τα επόμενα χαρακτηριστικά του: Καθαρευουσιάνικος (και εδώ η καθαρεύουσα ως νοοτροπία στην αρχή μάλιστα της πορείας της ως υβριδικής κατασκευής, βλ. Πολίτης 1998), ελληνοκεντρικός, «ομογενοποιητικός» της Επανάστασης (αποσιωπά κάθε αντιπαλότητα / διαφορετικότητα μεταξύ των ομοεθνών), ναρκισσιστικός / αυτοαναφορικός κατ' ανάγκην, συμβολικός, διδακτικός (προβάλλει πρότυπα δράσης, αξίες, στάσεις και συμπεριφορές, υποβάλλει δράσεις, διδάσκει δηλαδή «επίσημη ιστορία»), ενισχύει τελικά την ταυτότητα των αυτοχθόνων πολεμάρχων-στρατιωτικών, αφού τους ανάγει σε αποκλειστικούς κριτές των δράσεών τους, κ.λπ.

Ως εκ τούτων, ο λαογράφος που επιχειρεί κοινωνικοϊστορική θεώρηση του θέματος αδυνατεί να μελετήσει τον αυθόρμητο, γνήσιο λόγο των αντι-κειμένων της έρευνάς του. Δεν πρόκειται βεβαίως μόνον για το πρόβλημα του ύφους, αλλά για κάτι σημαντικότερο: Ο λόγος τους είναι έν πολλοίς αυτολογοκριμένος. Ποιον Αγωνιστή συνέφερε να μην υιοθετήσει τον political correct λόγο, όταν επιζητούσε από το Δημόσιο μιαν ελάχιστη σύνταξη;

4. Κρίνω πως είναι απαραίτητη ακόμη μία διάκριση: Οι σιωπές των μη δικαιωθέντων τελικά «αφανών» μου δεν είναι οι σιωπές των αμάχων στις σφαγές της Χίου, της Κάσου ή του Διστόμου, ούτε των Εβραίων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, ούτε των μουσουλμάνων της Σεμπρένιτσα. Εδώ οι σιωπές είναι ανθρώπων που «πήραν την Ιστορία στα χέρια τους», χάραξαν δρόμους, αλλά λησμονήθηκαν, ενώ κάποιοι άλλοι, με ελάχιστη συνεισφορά, καρπώθηκαν τα πάντα (ή τουλάχιστον περισσότερα εκείνων).

5. Τέλος, κρίνω ορθόν να παραθέσω στο σημείο αυτό τα Βασιλικά Διατάγματα (Β.Δ.) που καθόρισαν την όλη διαδικασία της απονομής αμοιβών και ευεργετημάτων στους Αγωνιστές:

- Το υπ' αριθμ. 9/22 Μαρτίου 1833 Β.Δ. «περί εξετάσεως των ατομικών εκδουλεύσεων των αγωνιστών».
- Ο νόμος 28/9 Νοεμβρίου 1845 «περί αμοιβής των προς την Πατρίδα αγώνων».
- Το Β.Δ. προς εκτέλεση τού από 5^{ης} Νοεμβρίου 1864 Ψηφίσματος της Β'

⁸ Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας 1821-1832. Αι Εθνικά Συνελεύσεις, τ. Α', 554, 558-559.

έν Αθήναις Εθνικής Συνελεύσεως, που δημοσιεύθηκε στο Φ.Ε.Κ. 12/13 Φεβρουαρίου 1865. Η συσταθείσα με αυτό (25μελής) *Επιτροπή* εργάστηκε μέχρι το 1877. Πρόεδρός της ήταν ο γνωστός Αγωνιστής του 1821, δημοσιογράφος και εκδότης εφημερίδων, ιστορικός της Ελληνικής Επανάστασης Ιωάννης Φιλίμων.

Κύριο μέρος

Παραθέτω, ως προοίμιο της εργασίας, τα ονόματα των Ναξίων Αγωνιστών που αναγράφονται στο *Μητρώον Αγωνιστών του 1821* (της Εθνικής Βιβλιοθήκης) *κατά τόπο καταγωγής-κατοικίας*, με την παρατήρηση ότι τα δηλούμενα εδώ με πλάγια στοιχεία ονοματεπώνυμα αναφέρονται και από τον Ν. Λεβογιάννη (2015, 113-116):⁹

<i>ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΓΓΕΛΕΤΑΚΗΣ</i>
<i>ΠΑΝΤΕΛΕΩΝ ΑΛΗΣΑΦΗΣ</i>
<i>ΝΙΚ. ΑΤΤΑΛΕΙΩΤΗΣ</i>
<i>ΔΗΜ. ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ</i>
<i>ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΒΑΡΟΤΣΗΣ</i>
<i>ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΒΛΥΣΙΔΗΣ</i>
<i>ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΙΟΚΑΡΗΣ / ΦΑΒΙΑΣ</i>
<i>ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΙΡΑΛΗΣ</i>
<i>ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΙΧ. ΔΑΜΙΡΑΛΗΣ</i>
<i>ΜΑΡΚΟΣ ΔΑΜΙΡΑΛΗΣ</i>
<i>ΙΩΑΝΝΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΑΚΟΣ</i>
<i>ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΣ</i>
<i>ΔΗΜ. ΚΟΝΤΑΡΑΤΟΣ¹⁰</i>
<i>ΛΟΥΡΕΝΤΖΟΣ ΚΟΥΤΡΟΥΜΠΗΣ</i>
<i>ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΥΚΛΙΜΠΙΑΚΗΣ¹¹</i>
<i>ΝΙΚ. ΛΙΝΑΡΔΟΣ</i>
<i>ΝΙΚ. ΜΑΝΙΑΤΗΣ</i>
<i>ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ</i>

⁹ Εννοείται ότι σκοπός της εργασίας μου δεν είναι να καταγράψω όλους τους Ναξίους Αγωνιστές, αλλά με βάση τους καταγεγραμμένους στο Αρχείο της Εθνικής Βιβλιοθήκης να υπηρετήσω τους σκοπούς της συγγραφής μου όπως ετέθησαν εδώ, στην αρχή της.

¹⁰ Κουτί 90 του Α.Α. της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Στον φάκελό του υπάρχει μόνον η βεβαίωση του αδελφού του λοχαγού Ν. Κονταράτου (της 26^{ης} Μαΐου 1872, *Προς την επί του Ιερού Αγώνος Επιτροπήν*) για τις ανδραγαθίες του κατά τον «Ιερόν Αγώνα». Είναι μάλλον Πάριος.

¹¹ Δεν υφίσταται φάκελος με αυτό το όνομα. Εκτός αν είναι ο Κικλιμωτάκης του Λεβογιάννη (2015, 113).

ΓΕΩΡΓ. ΜΠΑΡΙΚΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΣΟΓΛΟΥΣ
ΝΙΚ. ΜΥΚΩΝΙΟΣ
ΙΩ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΤΑΜ. ΠΕΡΑΝΤΙΝΟΣ ¹²
ΝΙΚ. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ
ΚΩΝ/ΝΟΣ ΡΑΦΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΣΑΛΑΜΟΝ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΣΑΛ(Δ)ΑΣ ¹³
ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΖΟΛΟΤΑΚΗΣ
ΚΩΝ/ΝΟΣ ΤΑΤΑΡΑΚΗΣ
ΠΑΝΑΓ. ΦΡΑΓΚΟΣ
ΝΙΚ. ΧΑΜΠΑΚΗΣ
Προσθήκες του Μιχ. Κοκολάκη¹⁴
Α. ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ¹⁵
ΙΑΚ. ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ¹⁶
Χ. ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ
ΑΝΤ. ΜΑΡΚΟΥ-ΝΑΞΙΟΣ ¹⁷
Ι. ΜΠΑΡΟΤΣΗΣ
Ν. ΜΠΑΡΟΤΣΗΣ
Π. ΣΤΑΜΑΤΗΣ
Ι. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ
Χ. ΧΡΥΣΗΣ

¹² Κατάγεται από την Πάρο.

¹³ Κατά τον Ν. Αλιπράντη είναι Πάριος, κατά τον Κάλμπαρη (2015) Νάξιος. Διετέλεσε αρχιστράτηγος Μακεδονίας, έπαρχος Πάρου και Αντιπάρου (1824-25), και φονεύθηκε ηρωικώς μαχόμενος στη μάχη του Λεωνιδίου το 1827. Πρβλ. Κωνσταντίνου & Αλιπράντης 1997, 23-24. Στις αναφορές της γυναίκας του πάντως προς την Επιτροπή αναφέρεται (δύο φορές) ως Πάριος.

¹⁴ Τον ευχαριστώ και από τη θέση αυτήν διπλά: Για τη βοήθεια που μου παρέσχε ως αποσπασμένος στο Τμήμα των Αρχείων της Εθνικής Βιβλιοθήκης και για την προσθήκη του αυτήν.

¹⁵ Ζακύνθιος την καταγωγή. Πρβλ. Ναυπλιώτης 2019, 176 και Λεβογιάννης 2015, 114, 155. Οι επόμενοι δύο είναι γιοι του.

¹⁶ Αναφέρεται και στον Μελισσηνό (1958, 154).

¹⁷ Μάρκο Νάξιο τον συναντώ στο Κουτί 146. Καταγόταν από την Τήνο, απ' όπου στις 10 Μαΐου 1846 υπέβαλε την αίτησή του για αύξηση της (πενιχρής) σύνταξής του (4 δραχμές ελάμβανε), επειδή ο γιος του Αντώνιος «... δραμών υπό την αρχηγίαν του αοιδίμου Αλεξάνδρου Υψηλάντου εν Βλαχία έπεσεν μαχόμενος κατά των τυράννων». Πρβλ. Δασκαλάκη-Δωρίζα 1982, 83.

Όπως από τα παραπάνω φαίνεται, 30 Νάξιοι Αγωνιστές (περισσότεροι με τις προσθήκες του Μιχ. Κοκολάκη) υποβάλλουν τα αιτήματά τους προς την «επί του αγώνος εξεταστικήν επιτροπήν» (ή όπως αλλιώς αυτή ονομαζόταν κατά καιρούς). Επί των 30, τρεις δεν είναι Ναξιώτες, αρκετοί δηλώνουν Κρητικοί κάτοικοι Νάξου, ένας άλλος (ο Σάλλας), Νάξιος κατ' εμέ, αποτελεί «σημείον διεκδικήσεως» με τους γείτονες Παρίους. Εντελώς ενημερωτικά, ας αναφερθεί εδώ ότι στο ίδιο *Μητρώον* βρίσκω 75 Αγωνιστές από την Άνδρο, 33 από την Πάρο, 21 από τη Σύρο, 18 από τη Μύκονο, 46 από την Τήνο, 8 από την Μήλο, 2 από τη Φολέγανδρο κλπ. να πράττουν ό,τι και οι συναγωνιστές τους Νάξιοι.

Έπεται η παρουσίαση των επιλεγέντων δώδεκα Ναξίων Αγωνιστών.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ¹⁸

Πιθανότατα κατάγεται από το Γαλανάδο, το επώνυμό του συναντάται πάντως στα Αγκίδια και στο Γλινάδο.¹⁹ Ως αγράμματος, κατά παράκλησή του, ο Έπαρχος Νάξου υπογράφει και αποστέλλει προς την *Εξεταστική Επιτροπή* την αίτησή του, συνοδευμένη με το «μαρτυρικόν» για τις πολεμικές ανδραγαθίες του έγγραφο. Σημειωτέον ότι οι αιτήσεις Αγωνιστών που υπογράφονται στη Χώρα αποστέλλονται στην *Επιτροπή* μέσω (κυρίως) του εκάστοτε Επάρχου:

«*Συμφώνως προς τας εκδοθείσας οδηγίας τής επί του αγώνος εξεταστικής επιτροπής περί του τρόπου της παρουσιάσεως και των μέσων της αποδείξεως των απαιτήσεων τού υπέρ της εθνικής αυτονομίας αγώνος, υποβάλλω υπ' όψιν της επιτροπής ταύτης έν αντιγράφω μαρτυρικόν τού έν Κρήτη Στρατηγού κυρίου Γεωργίου,²⁰ μεθ' ου διετέλεσα ως στρατιώτης τού έν Κρήτη πολέμου από του 1828 μέχρι του 1830.*

*Εκτός τούτου διετέλεσα ως σημαιοφόρος και παρά τοις ετέροις αρχηγοίς τού έν Κρήτη πολέμου Ιωάννη Καπετανόπουλου, Χατζή Μιχάλη και Αναστασίου Μπαλάσκα και διεκρίθην είς διαφόρους πολεμικάς επιδρομάς της Κρήτης κατά των βαρβάρων, ιδίως δε είς εκείνην του Φραγκοκάστελλου, τα δε περί τούτων έγγραφα των εκδουλεύσεών μου απεκλείσθησαν προ ετών».*²¹

Η αίτησή του υποβάλλεται στην *Επιτροπή* στις 10 Αυγούστου 1865. Το «μαρτυρικόν» έγγραφο (η βεβαίωση, η *συστατική επιστολή* θα λέγαμε σήμερα) είχε υπογραφεί την 4^η Μαΐου, πριν από τρεις μήνες δηλαδή. Αυτό είναι, όπως προειπώθηκε, ένα από τα βασικά ζητήματα των εθελοντικών κινημάτων μετά τη λήξη της προσφοράς τους: Η απόδειξη της συμμετοχής σε αυτά απαιτεί / προϋποθέτει μάρτυρες. Ο βεβαιών εδώ στρατηγός δηλώνει ότι ο Βαθρακοκόιλης «... διαρκούντος τού έν Κρήτη ιερού της ανεξαρτησίας αγώνος, προσηρτήθη είς το υπό την αρχηγίαν μου στρατιωτικόν σώμα, διατελέσας παρ' αυτό από του 1828-1830 και παρευρεθείς είς διαφόρους πολεμικάς επιδρομάς, λαβούσας χώραν κατά των βαρ-

¹⁸ Κουτί 18 του Αρχείου Αγωνιστών (Α.Α.) της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Για την ετυμολογία του επωνύμου βλ. Σέργης 2017, 127 κ.ε.

¹⁹ Αποκλείω τη γλιναδιώτικη καταγωγή του, διότι οι Βαθρακοκοίληδες του μετοίκησαν σ' αυτό κατά τον 20^ο αι. από το Γαλανάδο.

²⁰ Δυσανάγνωστο επώνυμο.

²¹ Ο μόλις προαναφερθείς Χατζημιχάλης είναι ο Ηπειρώτης Αγωνιστής Χατζημιχάλης Νταλιάνης, ο οποίος φονεύθηκε στο θρυλικό Φραγκοκάστελο.

βάρων ἐν τῷ χρονικῷ τούτῳ διαστήματι, καθ' ὃ διεκρίθη ὡς γενναῖος πολεμιστής, δείξας μεγάλην γενναιότητα καὶ πατριωτισμόν».

Ο Βαθρακοκόιλης είχε προ ετών υποβάλει άλληνη αίτηση, αλλά απορρίφθηκε, επειδή τα έγγραφα των προς την πατρίδα υπηρεσιών του αξιολογήθηκαν από την *Επιτροπή*, όπως φαίνεται από μια πρώτη ερμηνεία, ως χαμηλής αποδεικτικής ισχύος. Επαναθέτω όμως προς συζήτησιν γνωστά, παλαιόθεν διατυπωμένα ερωτήματα σχετικά με την απόφασή της: Ήταν πράγματι ανίσχυρη η βεβαίωση-συστατική επιστολή των Κρητών εκείνων καπετάνιων; Ποια η ταυτότητά τους; Ανήκαν στους τυπικά αποδεκτούς από την τότε ηγεμονεύουσα πολιτική ομάδα ως εγγυητές της δράσης τρίτων προσώπων; Είχαν, το κυριότερο, επιρροή/επιβολή στην *Επιτροπή*; Μήπως δεν ήσαν καν εκείνην την περίοδο (1865) ἐν ζωῇ, ἀρα το περιθώριο των ατομικών γνωριμιών είχε εξαντληθεί για τους Αγωνιστές και έπρεπε πλέον «το φίδι να το βγάλουν από την τρύπα» τα μέλη των *Επιτροπών*; Θυμίζω ότι τα δίκτυα των παλαιμάχων Αγωνιστών και αυτά των πολιτικών συναντιόντουσαν, με αποτέλεσμα την αμφίδρομη σχέση πατρωνείας.

Και κάτι ενδιαφέρον λαογραφικό: Οι θρυλικοί *Δροσουλίτες*, οι σκιές που λέγεται πως έβλεπαν κάποιιοι στο Φραγκοκάστελο, ήταν δήθεν τα φαντάσματα των παλικαριών του ηπειρώτη την καταγωγή ήρωα Χατζημηχάλη Νταλιάνη, συμπολεμιστών του «άσημου» Βαθρακοκόιλη, που στοίχειωσαν *άταφα* μετά τη μάχη στο έν λόγω κάστρο (17 Μαΐου 1828).²²

ΧΡΙΣΤΟΛΟΥΛΟΣ ΒΛΥΣΙΛΗΣ²³

Την αίτηση προς την «*Σεβαστήν επί του ιεροῦ αγώνος Επιτροπήν*» συντάξε από τη Σύρο, στις 20 Ιουνίου 1865, οριστικά απόντος του Χριστόδουλου, η χήρα του Ευγενία ή κάποιος άλλος αντ' αυτής. Την χαρακτηρίζει «... *αμοιβήν διά τας εκδουλεύσεις του συζύγου της*» και ο Γραμματέας της *Επιτροπής* Ιωάννης Φιλήμων την «*διευθύνει*» προς εξέταση στο Πρώτο της Τμήμα.

Η Ευγενία Βλυσίδου δεν καθιστά σαφή τα αιτήματά της. Αφήνει την *Επιτροπή* να αποφασίσει «ό,τι Δίκαιον και Νόμιμον». Τσως αυτό να αποτελεί μια έξυπνη τακτική. Υποθέτω μετά βεβαιότητα ότι προσδοκά τουλάχιστον τιμητική σύνταξη, όχι μόνον για τις θυσίες του ανδρός της, αλλά, όπως φαίνεται στο επόμενο παράθεμα, και για τις εκδουλεύσεις του, αφού φαίνεται ότι συντηρούσε εξ *ιδίων* μικρή ομάδα στρατιωτών. Συνυποβάλλει με την αίτησή της «... πιστοποιητικόν των κάτωθι υπογεγραμμένων οπλαρχηγών», από το οποίο αποδεικνύεται ότι ο αποβιώσας σύζυγός της «... υπηρέτησε ως υπαξιωματικός κατά τον ιερόν αγώνα, έλαβε μέρος εις διαφόρους μάχας, είγεν υπό την οδηγίαν του και τινας στρατιώτας,

²² «... Λένε πως σαν πάει κανείς Μάιο μήνα στο Φραγκοκάστελο, αξιμέρωτα, προτού βγει ο ήλιος, με τη δροσιά της αυγής, θα δει μια μεγαλόπρεπη στρατιά να περνά. Άνδρες ψηλοί, στα γκρίζα ντυμένοι, με τον οπλισμό τους αέριο προχωρούν σκυθρωποί κι αμίλητοι, αθόρυβοι πάνω στην άμμο, από την εκκλησία του Αγ. Χαράλαμπου προς το Φραγκοκάστελο. Είναι οι Δροσουλίτες που χρόνια τώρα τούτες τις ώρες του Μαΐου αφήνουν τα σκοτάδια που φολιάζουν και ξαναγυρίζουν στον τόπο που πολέμησαν και χάθηκαν τίμα και περιήγαρα...» (Μολίνος 1995, 154-156). Παραπέμπω στη δισκογραφική εργασία του Χριστόδουλου Χάλαρη, *Δροσουλίτες* (σε στίχους Ν. Γκάτσου), του 1975, με ερμηνευτές τον αιώνινο Χρυσάνθο και τη Δήμητρα Γαλάνη.

²³ Βλ. Κουτί 24 του Α. Α. της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

ους συντηρεί εξ ιδίων του. Μη αμφιβάλλουσα, ότι η ανωτέρω επιτροπή λαβούσα υπ' όψιν της τα έν τω επισυνημμένω εγγράφω πιστοποιούμενα, αποφασίση ό,τι Δίκαιον και Νόμιμον», υποφαινεται «ευσεβάστως».

Οι υπογραφόμενοι δύο οπλαρχηγοί υπογράφουν (προς βεβαίωση των παρακάτω αναφερομένων) το σχετικό «αποδεικτικόν» στις 30 Ιανουαρίου 1845, είκοσι δηλαδή έτη πριν από την αίτηση της Ευγενίας. Τότε, το 1845, ο Χριστόδουλος ήταν 45 ετών, γεννήθηκε λοιπόν περί το 1800. Σημειωτέον ότι τη γνησιότητα των δύο υπογραφών βεβαιώνουν ο αντικαθιστών εκείνες τις ημέρες (Φεβρουάριο 1845) τον δήμαρχο Αθηναίων Σπυρίδωνα Μπενιζέλο²⁴ και ο Διοικητής Αττικής Αλεξόπουλος:

«Ομολογούμεν οι υποφαινόμενοι οπλαρχηγοί ότι ο εκ Νάξου Χριστόδουλος Βλυσίδης, ετών 45, υπηρέτησε στρατιωτικώς την Πατρίδα, παρευρεθείς εις πολλές και διαφόρους κατά των εχθρών συναφθείσας μάχας, ως π.χ. εις την πολιορκίαν της Τριπόλεως, Δερβενάκια, κλπ. κλπ., εις τας οποίας έδειξε μεγάλην γενναϊότητα, καρτερίαν, υπακοήν εις τας διαταγάς των ανωτέρων του. Καθ' όλον το διάστημα του πολέμου διεκρίνετο ως υπαξιωματικός, έχων υπό την οδηγίαν του στρατιώτας τινάς, τους οποίους πολλάκις ετροφοδότει δι' ιδίων εξόδων».

Σημειώνω παρενθετικά ότι δυσεκπλήρωτες εξαγγελίες-δεσμεύσεις είχαν δοθεί ήδη κατά την περίοδο του Αγώνα, είχαν διατυπωθεί πολλάκις στα κείμενα των Εθνοσυνελεύσεων (Βασιλείου 2014, 34 κ.ε.). Π.χ., ο απόστρατος το 1865 ταγματάρχης Νικόλαος Μυκωνίος (από την Κωμιακή) σε επιστολή του (της 8^{ης} Απριλίου) προς τον Πρόεδρο τής «επί των θυσιών και αγώνων εξεταστικής επιτροπής» ζητεί να του «αποδοθή η ανήκουσα αμοιβή», την οποία «... προσδιώρισεν η έν Τροιζήνι Τρίτη εθνική των Ελλήνων Συνέλευσις διά τού από 8 Απριλίου 1827 Ψηφίσματός της, διά τους αθλήσαντας άχρι τέλους της πολιορκίας της ακροπόλεως Αθηνών», υποβάλλει αντίγραφο δε του μητρώου του, στο οποίο εμφανίζεται ότι «... διετέλεσα πολιορκημένος έν αυτή, ως αποτελών μέρος τού υπό τον αείμνηστον συνταγματάρχην Φαβιέρων τακτικού στρατού και επληρώθην κατά την πολιορκίαν».²⁵ Οι υποσχέσεις ευλόγως δημιουργούν προσδοκίες. Αλίμονο όταν οι τελευταίες διαψεύδονται... Η χήρα του Βλυσίδη, όπως και εκατοντάδες άλλοι αιτούμενοι υλική αρωγή, εκφράζουν (με την αναμενόμενη σε ανάλογα κείμενα ρητορεία) την υπερηφάνεια για τις εκδουλεύσεις²⁶ των ιδίων ή των οικείων τους, αλλά και την πεποίθηση πως αυτές θα εκτιμούνταν με δίκαια κριτήρια.

Οι περγαμηνές του Βλυσίδη φαίνονται όντως υψηλού κύρους, αφού σχετίζονται με την (περιβόητη) πολιορκία της Τριπόλεως και τα Δερβενάκια, σταθμούς

²⁴ Δημαρχεύοντα επακριβώς (τα έτη 1845-1847 και 1857). Δήμαρχος διετέλεσε τα έτη 1847-1850. Βλ. Παρασκευόπουλος 1907, 173-189 και 214-216.

²⁵ Βλ. Κουτί 144, υποφ. 49 του Α.Α. της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Για την ιστορία και μόνον, στο δισέλιδο (ακριβές αντίγραφο) από το φάκελό του αναφέρεται ότι γεννήθηκε το 1803, κατετάγη «εις το πεζικόν ως στρατιώτης» και ότι από το 1821 έως το 1824 «προϋπηρέτησεν εις το ναυτικόν». Περισσότερα στοιχεία ο ενδιαφερόμενος μπορεί να βρει στο Λεβογιάννης 2009, 398-399.

²⁶ Ο Ιάκωβος Ναυπλιώτης-Σαραντινός, εμβριθής γνώστης της ναξιακής ιστορίας, θεωρεί ότι η οικογένεια του Βλυσίδη συγγένευε με αυτές των Κορνηλίου και Γριμάνη. Τον ευχαριστώ για την πληροφορία. Σημασία για την εργασία μου έχει ότι ο εξ-αίρετος αυτός Νάξιος Αγωνιστής παρέμεινε σχεδόν άγνωστος.

στην ιστορία της Επανάστασης. Η παρουσία του διπλού **κ.λπ.** στο κείμενο των βεβαιούντων οπλαρχηγών δηλώνει σαφώς ότι οι περιπτώσεις συμμετοχής του στις μάχες ήταν πολύ περισσότερες των ενδεικτικά εκεί αναφερομένων και αφ' ετέρου αποδίδει στη συντομογραφία ειδικό προσλεκτικό κύρος. Άρα, είναι θαρρώ βέβαιον ότι η παραγνώριση της ανδρείας, κάθε παραγνώριση, είναι τόσον επώδυνη, όσο επαινετική είναι η αναγνώρισή της.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΔΗΜ. ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΣ²⁷

Απεραθίτης μάλλον την καταγωγή, «*εκ του δήμου Απειρανθίας*» πάντως μάς διαβεβαιού το πιστοποιητικό που υπογράφουν προς χάριν του στην Αθήνα, στις 16 Φεβρουαρίου 1844, πέντε περίπου μήνες μετά την επανάσταση του 1843, γνωστοί Αγωνιστές του '21: Ιωάννης Δ. Κολοκοτρώνης, Νικήτας Σταματελόπουλος (Νικηταράς), Κανέλλος Δηλιγιάννης, Δημ. Πλαπούτας. Όλοι οι προαναφερθέντες πιστοποιούν (με βεβαιωμένη την υπογραφή τους από τον δήμαρχο Αθηναίων Ανάργυρο Πετράκη, τον πρώτο δήμαρχο της πόλης²⁸) ότι «... διετέλεσε στρατιώτης πολέμων καθ' όλον το διάστημα του Ελληνικού αγώνος υπό την καθοδήγησιν διαφόρων οπλαρχηγών εις τα Σώματα των Κρητικών, παρευρεθείς εις διαφόρους μάχας», κυρίως μάλιστα σε αυτήν των Αθηνών, «... μετά του ιδίου Μακαρίτου Καραϊσκάκη, ότε και ελαβώθη εις τον πόδα και εκ τούτου αδυνατεί να εργάζεται».

Ο αιτών επαναλαμβάνει στην αίτησή του (της 5^{ης} Αυγούστου 1846) όλα τα παραπάνω, με το ενδιαφέρον επιπλέον στοιχείο: Στερείται των προς το ζην και φέρει «... το βάρος πολυμελούς οικογενείας». Ως αγράμματος υπογράφεται αντ' αυτού ο Σ. Α. Μπαρότζης. Πρόκειται για τον Σπυρίδωνα Α. Βαρότση, διορισμένον πρώτον δήμαρχο του δήμου Βίβλου Νάξου, εκλεγμένον επτά φορές βουλευτή Πάρου/Νάξου και συνδεδεμένον με «απείρου κάλλους πολιτικές δράσεις» στη Νάξο (Λεβογιάννης 2009, 79-81). Το *συμβολικό κεφάλαιο* (Bourdieu 2002, 18-21) που έφερε η υπογραφή του κρίνω πως είχε καθοριστική επίδραση στην τελική κρίση των μελών της *Επιτροπής*.

Ο Κληρονόμος δεν προβάλλει «εξόφθαλμες υπερβολές» που συναντώ σε πάμπολλες αιτήσεις Αγωνιστών (γενικώς). Οικονομική αρωγή ζητά, στερούμενος των αναγκαίων, των χρεωδών προς το ζην. Ούτε διεκδικεί ενεργό συμμετοχή στα κοινά, όπως δεκάδες άλλοι έπραξαν (ιδίως μετά το 1844). Θυμίζω ότι η Επανάσταση του 1843 επανέφερε τους οπλαρχηγούς στην εξουσία, υπό την οθωνική βεβαίως εξουσία. Ο Κληρονόμος είναι μεγαλοοικογενειάρχης, τραυματίας πολέμου, αδύναμος προς εργασία και αιτείται το αυτονόητο: Οικονομική συνδρομή από το Κράτος για να βιοπορευθεί.

²⁷ Κουτί 86 των Α.Α. της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

²⁸ Παρασκευόπουλος 1907, 61-98.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΑΚΟΣ²⁹

Κάτοικος Χώρας δηλώνεται στη βεβαίωση που του συντάσσει (ως αγραμμάτου, αλλά την υπογράφει «ιδίαις χερσίν») κάποιος λόγιος της Χώρας (πιθανότατα ο Δημήτριος Κόκκος) στις 22 Ιουνίου 1865.

Ο Επισκοπάκος δραστηριοποιείται την περίοδο 1823-1830, κυρίως στην Κρήτη, στις Κυκλάδες, στη Σάμο, την Κάσο και την Αθήνα. *«Λαβών λοιπόν τα όπλα και μαχόμενος υπέρ πίστεως και πατρίδος εξέθεσα και ζωήν και περιουσίαν και παν ό,τι τιμαλφές είχαν προς την ευτυχίαν του σκοπού τούτου [ελευθερία της πατρίδος] εκ του έτους 1823 μέχρι του 1830».*

Ο λόγος του είναι ο έμπλεος ενθουσιασμού, οιστρήλατος θα έλεγα, έν συγκρίσει προς αυτόν των άλλων Ναξίων Αγωνιστών. Πάλλει από εθνικό παλμό και διάθεση για προσφορά. Ο ρητός δογματισμός και η αυταρέσκεια του Αγωνιστή δικαιολογούν το ύφος του. Οι ήρωες της Επανάστασης αυτοπροβλήθηκαν, όπως προείπα, ως τα κατ' εξοχήν πρότυπα ανδρείας και πατριωτισμού. Τα κείμενα των αιτήσεών τους κινούνται μερικές φορές στα όρια της μυθοπλασίας και του ιστορικού γεγονότος. Ίσως για τους ευνόητους πρακτικούς λόγους (μια ερμηνεία) ή επειδή όντως ίσχυε η παρακάτω διαβεβαίωση του Επισκοπάκου ότι *«... ο προς απελευθέρωσιν της Ελλάδος (...) ενθουσιασμός μου ήταν εξημμένος εις τον υπέρτατον βαθμόν».* Γι' αυτό έκρινε καθήκον του να συμπράξει αποτελεσματικότερα στον Αγώνα.

Έλαβε μέρος σε πολλές μάχες επί κρητικού εδάφους (του Μαλεβιζίου, των Αμουργελλών, του Μυλοποτάμου, του Μιραμπέλου, κ.ά.),³⁰ αλλά και στην Κάσο, τη Σάμο και την Αθήνα, όπως προανέφερα. Κατά το έτος 1825, *«... ότε εδιώχθημεν εκ Κρήτης υπό των εχθρών, περιφερόμουν εις τας νήσους των Κυκλάδων (...) και συνέλεξα στρατιώτας εξοδεύων εξ ιδίων μου».* Συνθέτουν λοιπόν, με τον επόμενο εδώ Αγωνιστή Ν. Λινάρδο και τον Βλυσίδη μια ομάδα επωνύμων-«αφανών» Ναξίων Αγωνιστών που δηλώνουν τις προς την πατρίδα υλικές τους εκδουλεύσεις.

Αντ' αυτών απέλαυσε ελάχιστα, γεγονός που του προκαλεί απογοήτευση (όπως αναδύεται από το ύφος του λόγου του). Ζητά *«ν' αναμειφθεί επαξίως»*, μη αρκούμενος στο του *«Αγώνος αριστείον»* που έλαβε παλαιότερα. Την απογοήτευσή του ενισχύει το γεγονός ότι *«... αι εκδουλεύσεις μου αύται εισί γνωσταί εις πάντας τους επιζώντας συγχρόνους μου και μολονότι το από 12 Φεβρουαρίου 1843 πιστοποιητικόν»* που τού συνυπέγραψαν Κρήτες οπλαρχηγοί και άλλοι³¹ (Κ. Ζερβουδάκης, Β. Χάλης, Ιάκωβος Κουμής, Δ. Καλλέργης, κ.ά.) επιβεβαιώνει τους ισχυρισμούς του.

Υλική βοήθεια *«διά μισθού τινός ή άλλου τρόπου»* αιτείται κι αυτός, για να βιοπορευθεί εις το εξής, ως *«... ανικάνου πλέον εις εργασίαν και έχοντος έξ τέκνα ανήλικα, δύο θήλεα και τέσσερα άρρενα»*, άρα αδήριτη προβάλλει η ανάγκη της ικανοποίησews του αιτήματός του.

²⁹ Κουτί 53, υποφ. 51, των Α.Α. της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

³⁰ Την ιστορική τεκμηρίωση αυτών των μαχών βλ. ενδεικτικά στα Βουρλιώτης 2018 και Κριτοβουλίδης 2009.

³¹ Στις 7 Αυγούστου 1846.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΛΙΝΑΡΔΟΣ³²

«*Αίτησις Νικολάου Λινάρδου Κρητός, κατοίκου Νάξου*». Συντάσσεται από τον Δ. Κόκκο στη Νάξο, στις 26 Ιουνίου 1865 και δεν υπογράφεται από τον αγράμματο ενδιαφερόμενον.

Το κείμενό της είναι πανομοιότυπο με εκείνο της αιτήσεως του προαναφερθέντος Επισκοπάκου, αφού κρίνω τελικά πως συντάχθηκαν από τον ίδιο λόγιο συντάκτη. Αξιοσημείωτες επίσης είναι οι «παράλληλες πορείες» των δύο ανδρών: Αγωνίζονται πρωτίστως υπέρ του πατρίου εδάφους, ο ένας εγκαταλείπει την Κρήτη το 1825, ο άλλος αργότερα, είναι πάντως δύο από τους 25.000 Κρήτες που λέγεται πως «πέρασαν» στην Ελλάδα μετά το 1830, αφού οι διεθνείς Συνθήκες του 1829, 1830 και 1832 απέκλεισαν τη μαρτυρική γενέθλια γη τους από το νεοσύστατο Ελληνικό Βασίλειο (Βακαλόπουλος 1939, 58 κ.ε., 135 κ.ε.· Πεπονάκης 2018· Βουρλιώτης 2018, 209). «*Άμα ήχησεν η Σάλπιγξ τού υπέρ ανεξαρτησίας της Ελλάδος Ιερού πολέμου και προς απελευθέρωσιν της φίλης πατρίδος μου και λοιπής Ελλάδος, διακαής ζήλος μου μοί υπαγόρευσεν να δράζω τα όπλα και να δράμω κατά του εχθρού, προς απελευθέρωσιν των αδελφών μου χριστιανών εκ του τουρκικού ζυγού, υφ' ου ανηλεώς επί τοσούτα έτη κατατεμαχίζεται*». Ο εχθρός εδώ, ολοφάνερα, είναι πρωτίστως ο θρησκευτικός Άλλος.

Έδρασε κι αυτός την περίοδο 1821-1830, «... εξέθεσα την περιουσίαν μου και παν ό,τι τιμαλφές είχαν προς την επιτυχίαν του σκοπού τούτου» δηλώνει όπως ακριβώς και ο Επισκοπάκος. Παρευρέθη στις μάχες «... του Κουρού.....»,³³ *είς το Φραγκοκάστελον, είς την Μαλάζαν, είς την Αγ. Βαρβάραν, είς το Μιραμπέλο, είς Μυλοπόταμον, είς την Υβριτον [:] ή Ζαρό, είς Γραμπούσαν, είς Τηγάνι, είς τους Αρμένους και είς την νήσον Κάσον...».*

Παρ' όλον όμως που τα αποδεικτικά των οπλαρχηγών είχαν σταλεί στην Επιτροπή το 1846, μολονότι «... αι εκδουλεύσεις μου αύται εισί γνωσταί είς πάντας τους επιζώντας συγχρόνους πατριώτας μου», ουδεμία έλαβε αμοιβή των προς την πατρίδα υπηρεσιών του. Αιτείται κι αυτός να ανταμειφθεί «... ή δι' αναλόγου συντάξεως ή δι' άλλου τινός τρόπου». Σημειωτέον επίσης ότι χρησιμοποιεί τον όρο εκδουλεύσεις για την άυλη προσφορά του προς την πατρίδα. Πιθανώς στερείται οικογένειας, αν είχε, θα προέβαλε την αδήριτη ανάγκη της ζωοτροφίας της.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ³⁴

«*Πιστοποιείται παρά των υποφαινομένων ότι ο Κύριος Νικόλαος Μανιάτης, εκ της νήσου Νάξου, καταταχθείς κατά τας αρχάς του 1825 είς την τότε Ελληνικήν τακτικήν στρατιωτικήν αυτοθελήτως, παρευρέθη είς πολλές μάχας, και μάλιστα είς την μάχην των Μύλων της Ναυπλίας, είς την της Τριπόλεως και της Καρύστου. Παρευρέθη δε προσέτι και είς τας του Φρουρίου των Αθηνών, ότε ήτον αποκλεισμένον υπό των Οθωμανών. Ιδόντες δε οι τότε αρχηγοί την καλλίστην αυτού διαγωγήν και επιμέλειαν, τον προβίβασαν με τον βαθμόν του δεκανέως. Είς όλον δε αυτό το διάστημα του Ιερού αγώνος έδειξεν πίστιν και αφοσίωσιν είς την Πατρίδα και ευ-*

³² Κουτί 112, υποφ. 10 των Α.Α. της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

³³ Δυσανάγνωστο τοπωνύμιο.

³⁴ Κουτί 119, υποφ. 52 των Α.Α. της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

παίθειαν εἰς τοὺς ἀρχηγούς του. Ὅθεν...», οἱ τρεῖς αξιωματικοί, «εἰς ἐνδειξιν τῶν πρὸς τὴν πατρίδα πιστῶν ἐκδουλεύσεών του» τοῦ υπογράφουν στis 30 Μαρτίου 1844 τὸ παραπάνω πιστοποιητικόν. Ὁ δήμαρχος Ἀθηναίων Πετράκης επικυρώνει τὸ γνήσιον τῆς υπογραφῆς τῶν τριῶν αξιωματικῶν.

Στὴν αἴτησή του (τῆς 16^{ης} Μαρτίου 1846³⁵) αἰτεῖται «ἀνάλογον βαθμόν, ἀριστεῖον, καὶ τὴν παραχώρησιν τῶν χορηγουμένων λοιπῶν ἀμοιβῶν». Ὑπενθυμίζεται στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι ἡ ἐκάστοτε *Επιτροπὴ Κρίσεως* κατάρτασε τοὺς υποψηφίους σὲ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΥΣ ἐπτά τάξεων (Α' - Ζ') καὶ ΥΠΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΥΣ σὲ τρεῖς βαθμούς (Α', Β' καὶ σὲ στρατιώτη/ναύτη).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΑΡΙΚΟΣ³⁶

Δύο ἐγγράφα ὑπάρχουν στὸν φάκελό του:

- Τὸ *Δίπλωμα* πὺ συνόδευε τὸ *Χαλκούν ἀριστεῖον* πὺ του εἶχε ἀπονεμηθεῖ τὸ 1844 καὶ
- ἡ νέα του αἴτηση (τῆς 20^{ης} Δεκεμβρίου 1875), με τὴν ὁποία αἰτεῖται «τὴν κατάρταξιν [του] εἰς τὴν ἀνήκουσαν τάξιν τῆς Στρατιωτικῆς». Ἐννοεῖται ὅτι ἡ πρώτη του αἴτηση, με τὰ ἀπαραίτητα δικαιολογητικά («τα δέοντα ἐγγράφα»), εἶχε ἀποσταλεῖ τὸ 1844, καὶ παρακαλεῖ νὰ ληφθεῖ «... αὐτὴ ὑπ' ὄψιν εἰάν δεν ἔχει ληφθῇ». Προφανῶς, εἰάν ἡ *Επιτροπὴ* ἀποδεχθεῖ τὴν (ἀναμφισβήτητη) ἀλήθεια τῶν αἰτημάτων του, ἡ νέα κατάρταξί του, σὲ ἀνώτερο βαθμὸ, θὰ ἐπιφέρει βελτίωση τῶν οικονομικῶν του ἀπολαβῶν καὶ τοῦ ὅλου ἄλλου βίου του, λόγῳ καὶ τῆς ἐμπράκτου δικαιώσεώς του, τῆς ἐπιβραβεύσεως τῶν ἀγῶνων του, τῆς ἀναγνώρισεως τῆς ἀξίας του με υλικὴ καὶ ἠθικὴ ἐπιβράβευση.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ³⁷

Ἐπέλεξα νὰ τὸν παρουσιάσω με τὴ βεβαιότητα ὅτι δεν σχετίζεται με τὴν ἰσχυρὴ, ἠγετικὴ οἰκογένεια τῶν Πολιτῶν τῆς Δρυμαλιάς, ἀλλὰ, με ἓνα «παρακλάδι» τῆς, αὐτὴν τῶν Πολιτῶν τῆς Χώρας, ἐξαίρεση τῆς ὁποίας ἀποτελέσε ο Ἀνδρέας Πολίτης, ὁ ἐπὶ πολλὰ ἔτη δήμαρχος Νάξου ὅπως ἔχω γράψει ἀλλοῦ (Σέρ-γης 2011), ἀρα δεν ἀνήκει στους *επωνύμους* τοῦ νησιοῦ, ὅπως μετὰ βεβαιότητος μαρτυροῦν καὶ ὅσα ἔπονται.

Δεν ἀποστέλλει *πιστοποιητικόν*, μόνον τὴν αἴτησή του (1 Μαΐου 1846), δέκα ἔτη μετὰ τὴν πρώτη ἀποστολὴ ἐγγράφων καὶ ἄλλων ἀναγκαίων ἀποδεικτικῶν πὺ ὑπέβαλε «εἰς τὴν ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Β. Γραμματεῖαν τῆς Ἐπικρατείας». Ἀπὸ τὸ κείμενό τῆς («Περὶ ἀμοιβῆς τῶν ἀγῶνων αὐτοῦ» ὁ ὑπέρτιτλός τῆς) πληροφοροῦμεθα τὰ εξῆς:

«... Μόλις ὁ ἱερός ἀγὼν τῆς ἀνεξαρτησίας μας ἤρξατο καὶ προθύμως ἔλαβον καὶ ὁ υποφαινόμενος τὰ ὅπλα κατὰ τῶν ἐχθρῶν (...), κατὰ πρότον ὑπηρετήσα ὡς ὑπαξιωματικὸς με τοὺς ἀδελφούς Ἀλέξανδρον καὶ Χριστόδουλον Ραντόπουλον, ὁπλαρχηγούντων κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, διαμείνας με αὐτοὺς μῆνας ἐπτά καὶ πα-

³⁵ Τὴν συντάσσει «διὰ τὸν ἀγράμματον Νικόλαον Μανιάτην» ὁ Νικόλαος Λύκαρης.

³⁶ Κουτί 136, υποφ. 40 τοῦ Α.Α. τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης.

³⁷ Κουτί 178 τοῦ Α.Α. τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης.

ρευρεθείς εις την πολιορκίαν του φρουρίου των Αθηνών· μετά ταύτα και μέχρι του 1824 υπηρέτησα υπό τους οπλαρχηγούς Ψύλλα, Μπούρπαχην, Μπατζακάκη και διαφόρους άλλους, παρευρεθείς εντός της (...) κατά το 1821 πολιορκίας του φρουρίου των Αθηνών, εις το Άργος της Κορίνθου και εις διαφόρους άλλας υπηρετήσεις καθ' όλον αυτό το διάστημα με τον μεγαλύτερον ζήλον, προθυμίαν και αφοσίωσιν προς την πατρίδα, περί των οποίων εκδουλεύσεών μου έλαβον τα αναγκαία αποδεικτικά, τα οποία περί το 1836 έτος καθυπέβαλλον εις την επί των Στρατιωτικών Β. Γραμματείαν της Επικρατείας, με την απαιτουμένην έκθεσιν των εκδουλεύσεών μου, ίνα λάβω την έννομον ανταμοιβήν αυτών. Περί δε το 1838 έτος, επαναλαβόν δι' αναφοράς μου προς την ιδίαν Γραμματείαν την αίτησιν αυτών, μοι εχορηγήθη το συστηθέν την 18/30 Σεπτεμβρίου 1835 Χαλκούν Αριστείον του Αγώνος».

Η παρούσα του κατάσταση (1846) αναπαριστάνεται στην αίτησή του εμμέσως. Επιζητεί μεν την ανταμοιβή για τους αγώνες του, αλλά λόγω «στερήσεως των αναγκαίων» αδυνατεί να μεταβεί στην Αθήνα, προς αναζήτηση των εγγράφων τού 1836. Παρακαλεί θερμά την Επιτροπή να αναλάβει αντ' αυτού το συγκεκριμένο έργο. Έχουμε «χρειάν άλλων μαρτύρων» για την κοινωνική του κατάσταση;

Παρακαλεί επίσης (για την ηθική του ικανοποίηση) να του χορηγηθεί «... το εις τους αγώνας [του] και του βαθμού του αριστείον με την βαθμολογίαν [του] και λοιπά, όπως διά του ψηφίσματος της εθνοσυνελεύσεως εθεσπίσθησαν υπέρ των όσων έλαβον μέρος εις τον υπέρ της ανεξαρτησίας μας Ιερόν Αγώνα».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΙΟΚΑΡΗΣ ή Φαβιάς³⁸

Στην αίτησή του (της 10^{ης} Ιουνίου 1865) ο Γεώργιος Γιοκαρής ή Φαβιάς αιτείται σύνταξη, «... όπως δι' αυτής παρέχη εις την πολυάριθμον οικογένειά [του] τα απαραίτητα αναγκαία έξοδα», καθ' όσον στερείται περιουσίας.

Ο Δήμαρχος Αθηναίων Εμμ. Κουτσικάρης βεβαιώνει «το γνήσιον των υπογραφών» των τεσσάρων αξιωματικών (μεταξύ αυτών ο γνωστός, προαναφερθείς εδώ Νικ. Μυκώνιος, ταγματάρχης), οι οποίοι στο Πιστοποιητικόν τους (της 29^{ης} Οκτωβρίου 1863) προς τον ενδιαφερόμενο Αγωνιστή μάς πληροφορούν ότι αυτός υπηρέτησε στον Τακτικόν Στρατόν, στο Α' και Β' Τάγμα από το 1825 έως το 1828, «... παρευρέθη δε εις τας εκστρατείας εις τους Μύλους κατά του Ιμπραήμ, εις Κάρυστον, εις Χαϊδάρη και εις Ακρόπολιν κατά την πολιορκίαν των Αθηνών».

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΑΤΑΡΑΚΗΣ³⁹

Ως αγράμματος υπογράφει αντ' αυτού (στις 12 Ιουνίου 1865) ο Δημήτριος Κόκκος. Δηλώνει ευθέως την κρητική του καταγωγή, ήταν λοιπόν ένας από τους εκατοντάδες συμπατριώτες του που βρέθηκαν πρόσφυγες-αγωνιστές στην μαχόμενη Ελλάδα. Επισημαίνει ότι παρευρέθηκε «... εις απείρους μάχας, εις τε την πατρίδα μου Κρήτην και εις την ελευθέραν Ελλάδα», ως σημαιοφόρος. Εκφράζει «τα δίκαια παράπονά του» για το Χαλκούν Αριστείον που δεν έλαβε, αν και αποδόθηκε σε πολλούς άλλους. Η Πατρίδα πάντως τού είχε απονεμίει προ πολλού στρατιωτικόν βαθμό.

³⁸ Κουτί 36, υποφ. 70 του Α. Α. της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

³⁹ Κουτί 204 του Α. Α. της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΧΑΜΠΑΚΗΣ⁴⁰

Δύο Αθηναίοι πολίτες βεβαιώνουν την 20^η Δεκεμβρίου 1846 ότι ο Νικόλαος Χαμπάκης, ετών 45 περίπου τότε, «... υπηρέτησε στρατιωτικώς την πατρίδα απ' αρχάς του ιερού αγώνος μέχρι της ελεύσεως ἐν Ελλάδι του μακαρίτου Κυβερνήτου, παρευρεθείς εἰς διαφόρους κατὰ του εχθροῦ μάχας, ὑπὸ την οδηγίαν των αειμνήστων Δ. Υψηλάντη, Φαβιέρου Γάλλου και διαφόρων ἄλλων οπλαρχηγόν, οἶον εἰς τας πολιορκίας και μάχας Τριπόλεως Ναυπλίας, και εἰς τας συγκροτηθείσας μάχας κατὰ του Δράμαλη εἰς το στενόν Κορινθίας, εἰς Ἄργος, εἰς Αθήνας και εἰς διάφορα μέρη της Στερεάς Ελλάδος και αλλού, σεβόμενος πάντα τους ανωτέρους του, εἰς ὅλας δε τας κατὰ των εχθρών μάχας ἔδειξε μεγάλην ευπείθειαν και υπακοήν εἰς τους ανωτέρους του». Εικάζω πως ο ένας ἐξ αὐτῶν ἦταν δικηγόρος ἀπὸ το ὕφος των πρώτων σειρῶν του κειμένου της αἰτήσης: ⁴¹ «*Επὶ τη ὀριζομένη ἀπὸ τον ποινικόν νόμον ποινή ἐπὶ τη υποχρεώσει της ἀνηκούσης πολιτικής ἀποζήμιώσεως...*».

Μέχρι τη χρονολογία της αιτήσεώς του ο Χαμπάκης είχε ἤδη τιμηθεῖ με *Σιδηροῦν παράσημον*», με την ἄδεια «να το φέρει εἰς πάσαν περίστασιν». Εἶναι αὐτό που προέβλεπε, ἀνάμεσα στις ἄλλες του διατάξεις, το Βασιλικόν Διάταγμα της 18^{ης} / 30^{ης} Σεπτεμβρίου 1835 «περί των ἀξιοματικών των ἀτάκτων στρατευμάτων», το οποίο ἀποσκοπούσε στην ἀπόδοση της βασιλικῆς εὐνοίας στους οπλαρχηγούς που ἀγωνίστηκαν με «καρτερίαν ἀδιάκοπον και ἀκαμπτὸν τόλμην» στον ἀπελευθερωτικό Ἀγώνα, ὡπως χαρακτηριστικά ἀναφέρεται.⁴² Ἄρα, εἶχε συμβολικὰ τιμηθεῖ, ἡ ἀνταμοιβή του ἦταν ἠθικῆς φύσεως, ἐστὼ και με σιδηροῦν μετάλλιο (οἱ ἀξιοματικοὶ ἔλαβαν ἀργυρὸ, οἱ ὑπαξιωματικοὶ χάλκινο, οἱ στρατιῶτες σιδερένιο). Με δεδομένη την οικονομική ἐνδεια του Κράτους, ἡ ἀπονομή ἐνὸς ἀριστείου ἐπιχειροῦσε να καλύψει την οικονομική ἀνταμοιβή των ἀγωνιστῶν: Παρέχω τιμὴ ἐπειδὴ δεν ἔχω να παράσχω υλική βοήθεια, τα ὅρια των υλικῶν ἀνταμοιβῶν ἦταν περιορισμένα. Συνεπῶς, αὐτό που ἐν κατακλείδι οἱ τρεῖς Νάξιοι βεβαιώνουν, «... ὅτι βεβαρυμένος ὢν ο κ. Χαμπάκης ἀπὸ πολυἀριθμὸν ἀδύνατον οἰκογένειαν ἀξίζει της βοήθειάς ἐκείνων, οἵτινες δύνανται να προστατεύσουν» δεν μπορεῖ να πραγματοποιηθεῖ: Το Κράτος ἀδυνατεῖ να προστατεύσει τον ἀρχηγὸ μιας φτωχῆς και πολυμελούς οἰκογένειας, ὡπως και του προηγηθέντος ἐδῶ Μανώλη Κληρονόμου. Ἐχει την ευχέρεια ὁμως για κάποιους ἄλλους...

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΣΟΓΛΟΥΣ⁴³

Εἶναι κατὰ πάσαν πιθανότητα το ἴδιο πρόσωπο που ἀναφέρεται ἀπὸ τον Ν. Λεβογιάννη ως Ιωάννης Μπατσόγλου (2015, 115).

Ἡ περίπτωση του μη Νάξιου Ἀγωνιστῆ Ιωάννου Μπατσόγλου εἶναι ἐνδιαφέρουσα γι' αὐτὸ και ἐπελέγη να παρουσιασθεῖ ἐδῶ. Πρωτίστως γιατί ο μικρασιά-

⁴⁰ Κουτί 223 του Α. Α. της Εθνικῆς Βιβλιοθήκης. Ὅλα τα ἐγγράφα που παρατίθενται στην τελευταία σελίδα της ἐργασίας ἀναφέρονται σ' αὐτόν.

⁴¹ Ὁ ἕτερος ἦταν ο Γ. Μεληδόνης-Δάνδολος.

⁴² Φ.Ε.Κ. 7Α' / 18. 9. 1835. Πρβλ. Βασιλείου 2014, 67. Περιγραφή του βλ. στο ἴδιο, σελ. 57, υποσημ. 96.

⁴³ Κουτί 37 του Α. Α. της Εθνικῆς Βιβλιοθήκης. Μπάσσογλους ἀναφέρεται στην αἴτηση της γυναίκας του, Μπατσόγλους στο Πιστοποιητικόν των υπογραφομένων Ναξίων.

της αυτός Αγωνιστής έδωσε την ίδια τη ζωή του για την ελευθερία της Ελλάδας, εξαίρεση έν σχέσει προς τις άλλες εδώ περιπτώσεις· δευτερευόντως γιατί σχετίζεται εμμέσως με τη Νάξο· τριτευόντως διότι αποτελεί απάντηση στη μονολιθική αντιμετώπιση των ετεροχθόνων Ελλήνων από μερίδα των τότε αυτοχθονιστών ότι δεν αγωνίστησαν υπέρ πατρίδος στον αγώνα της Παλιγγενεσίας. Η νεώτερη σχετική έρευνα (Παπαδοπούλου 2012· Σαλκιτζόγλου 2010) έχει αποδείξει ότι δεκάδες νεαροί Έλληνες από τον μικρασιατικό και τον ευρύτερο ανατολικοθρακικό χώρο, ποικίλης κοινωνικοοικονομικής συνθέσεως, είχαν μεταβεί εθελοντές στα πολεμικά πεδία της Ελλάδας για να αγωνισθούν υπέρ Πατρίδος, υπέρ της αδιαιρέτου – κατ' αυτούς – Μεγάλης Πατρίδος (παραλείπω τις άλλες εκδουλεύσεις και θυσίες τους). Ένα ενδιαφέρον, κατ' εμέ, στοιχείο είναι η εκπεφρασμένη από τους Ναξιώτες πολίτες διάθεσή τους να μαρτυρήσουν υπέρ της ταλαίπωρης γυναίκας του, αναγνωρίζοντας πρωτίστως την προσφορά της οικογενείας της στην πατρίδα: «Πιστοποιούμεν οι υποφαινόμενοι κάτοικοι της Νήσου Νάξου ότι ο Ιωάννης Μπασόγλου εκ Μικράς Ασίας απ' αρχής της Ιεράς Επανάστασεως εκίνησεν όπλα αμυντικά υπέρ της φίλης μας πατρίδος μαχόμενος με μεγάλην αφοσίωσιν και πατριωτισμόν κατά των Τούρκων· ότι διετέλεσεν ως Στρατιώτης υπό διαφόρους οπλαρχηγούς και μικρούς καπεταναίους και περί πλείον υπό την οδηγίαν του Χριστοδούλου Ιωάννου Ραντοπούλου, ότι τέλος πάντων κατά την μάχην την συσταθείσαν εις το πεδίο της Αττικής κατά το έτος 1823, ότε δηλαδή απέσπασαν τον δουλικόν⁴⁴ ζυγόν των λαμπρών Αθηνών μας οι εκεί ενθουσιωδώς μαχόμενοι και υπό των εχθρών αφανιζόμενοι Έλληνες, απέθανε και ούτως ενδόξως μετ' αυτών εγκαταλείψας ορφανά τα τέκνα του και χήραν την δυστυχή σύζυγό του».⁴⁵

Η τελευταία δεν είναι άλλη από την Κουζουνή Ιω. Μπασόγλου, που αιτείται προς τους επτά Χωραίτες της Νάξου να συντάξουν προς χάριν της, ως αγραμμάτου, το παραπάνω πιστοποιητικό· υπέρ μιας χήρας γυναίκας «... δυστυχούσης ήδη και καταστάσης ανικάνου ως εκ των γηρατειών προς εξεύρεσιν των προς το ζην αναγκαίων αυτής τε και τού ήδη εις το Στρατιωτικόν υπηρετούντος κατά κλήρον» γιου της. Οι ίδιοι Νάξιοι πιθανώς συντάσσουν στις 29 Απριλίου 1846 προς το Βασιλικόν Επαρχείον Νάξου τη σχετική της αίτηση, με σκοπόν «... να λάβ[η] ανάλογον αμοιβήν», ευρισκομένη «εις μεγίστην ένδειαν και ανίκανος ένεκα των γηρατειών [της] προς εξεύρεσιν των προς το ζην αναγκαίων», διότι μέχρι τότε αυτή και το υπηρετούν στο στράτευμα τέκνο της δεν απόλαυσαν «την παραμικράν περίθαλψιν των εκδουλεύσεών του» προς την πατρίδα.

Δεν θα ήταν διόλου άσκοπο να παρατεθούν τα ονόματα των υπογραφομένων στο πιστοποιητικόν Ναξίων: Είναι οι Ιωάννης Δαμιράλης και ο γιος του, κάποιος Πολίτης (δυσανάγνωστο το βαπτιστικό του, μάλλον Νικόλαος), Νικόλαος Τριπαρόλης, Ιωάννης Καντόρες (αγράμματος ων, υπογράφεται αντ' αυτού ο Αντώνιος Αγκωνάκης), Ηλίας Παυλιώτης, Αλέξανδρος Κόκκος (αντ' αυτού ο Προκόπιος Αντωνίου).

⁴⁴ Ενδέχεται να είναι τουρκικόν. Η λέξη έχει κυριολεκτικά «πνιγεί» από το μελάνι της λέξης που βρίσκεται γραμμένη ακριβώς στο ίδιο σημείο της προηγούμενης σελίδας.

⁴⁵ Συντάσσεται στην Νάξο, στις 30 Μαΐου 1846. Την περίπτωση του αναφέρει και η Παπαδοπούλου (2012, 374), αλλά με αρκετές παραναγνώσεις. Πρόκειται όντως για ένα πολύ δυσανάγνωστο κείμενο, όπως εξ άλλου όλα σχεδόν του Α. Α.

Ο Ιωάννης Μπασόγλου έγινε Ήρωας *διά* του θανάτου του, ασχέτως αν ήταν ηρωικός όντως ή τυχαίος. Έχουμε πάμπολλα παραδείγματα από τους τελευταίους... Ο προσφερθείς στον θάνατο είναι βέβαιον ότι θα ανακηρυχθεί Ήρωας. Ο θάνατος *εξευγενίζει* τον νεκρό, όπως ακριβώς το προσφερόμενο από τον πιστό στη θεότητα ανιέρο σφάγιο καθίσταται ιερό *διά της θυσίας* (Sergis 2010). Ένας Ήρωας είναι πολύ πιο ενεργός νεκρός, παρά ζωντανός, ισχυρίζεται ο Cyrulnik, αφού οργανώνονται γι' αυτόν παραστάσεις και συγκεντρώσεις, προβάλλονται φωτογραφίες του, γίνεται το κύριο πρόσωπο σε ταινίες κινηματογραφικές, ο,τιδήποτε δίνει μορφή στη λαϊκή συγκίνηση (2018, 116). Το θέατρο της ηρωοποίησης απαιτεί κατάλληλες / αποτελεσματικές σκηνοθεσίες...

Ο ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΣΑΛΑΜΩΝ⁴⁶ *δεν έχει θέση στην παρούσα εργασία*, καθόσον δεν ανήκει στην κατηγορία των επιλεγέντων να παρουσιασθούν Αγωνιστών. Η παρουσία του εξυπηρετεί έναν άλλον σκοπό της εργασίας: Να συγκριθεί η περίπτωση του προς αυτές των υπολοίπων.

Ο Γεράσιμος *δεν αιτείται σύνταξη*, δεν έχει την ανάγκη της. Νιώθει *αδικημένος* επειδή δεν αναγνωρίστηκαν δικαίως οι εκδουλεύσεις του και αιτείται εκ νέου, 22 έτη μετά την πρώτη του αίτηση, «... *το αργυρούν Αριστείον και την βαθμολογίαν [τ]ου ως αξιωματικού του πολεμικού ναυτικού*».

Ήταν γιος του Φραγκίσκου Σαλαμών, ο οποίος χρημάτισε προσωρινός Πράκτωρ του Γαλλικού Προξενείου Νάξου (1807-1808) κατά την απουσία του Γασπάρ ντε Λαστίκ ντε Βιγγουρού. Ήταν εγγονός, άρα, του Κεφαλλονίτη Γερασίου Σαλαμών και της Φλωρέντζας θυγατέρας του Ιακώβου Ιερών. Μπαρότση.⁴⁷ Παντρεύτηκε την Δομένικα Χρ. Κάστρι (προς ενίσχυση του status του), η κοινωνική του καταγωγή είναι λοιπόν διακριτή. Ο γνώστης της ναξιακής ιστορίας γνωρίζει το «ειδικόν βάρος» των παραπάνω τριών επωνύμων...

Υπογράφει ο ίδιος την αίτησή του στη Νάξο, στις 5 Απριλίου 1865. Γράφει μεταξύ άλλων: «... υπηρέτησα ως γραμματέυς του ελληνικού πολεμικού πλοίου Ο Αίολος, ανήκοντος εις την υδραϊκήν μοίραν του πλοιάρχου Θεοδώρου Γκιώνη, από το 1822 μέχρι του 1825 έτους, παρευρεθείς εις όλας τας ναυμαχίας της αυτής εποχής. Ως εκ των κατά το 1836 υποβληθέντων έν πρωτοτύπω πιστοποιητικών και της εκθέσεώς μου αποδεικνύεται, δυνάμει των οποίων η τότε των στρατιωτικών εκδουλεύσεων επιτροπή κατατάξασά με μεταξύ των υπαξιωματικών του πολεμικού ναυτικού έλαβον το Χρυσούν Αριστείον του αγώνος παρά τής επί των Ναυτικών Γραμματείας με το δίπλωμα αυτού τοις 25 Απριλίου 1836.

Αλλ' επειδή και άπαντες οι τότε γραμματείς των πολεμικών πλοίων εθεωρήθησαν ως αξιωματικοί και έλαβον το του Αγώνος Αργυρούν Αριστείον ανέφερα το αδίκημα τούτο διά των από 26 Οκτωβρίου και 17 Ιουνίου 1843 δύο αναφορών μου προς την Αυτού Μεγαλειότητα τον σεβαστόν Βασιλέα μας και την από 14 Φεβρουαρίου αναφοράν μου προς το επί των Ναυτικών Υπουργείον, εξαιτούμενος το αργυ-

⁴⁶ Βλ. Κουτί 187 του Α. Α. της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

⁴⁷ Για τους Σαλαμών-Σολομούς της Νάξου βλ. Κεφαλληνιάδης 1984· Ναυπλιώτης 1988, 19-21· ο ίδιος 2019, 173.

⁴⁸ Όντως, ο Ιωάννης Ορλάνδος φέρεται ως ιδιοκτήτης δύο πολεμικών πλοίων: *Αίολος* με πλοίαρχο τον Θεόδωρο Γκιώνη και *Τιμολέον* με πλοίαρχο τον Λάζαρο Πινότση. Πρβλ. Λιγνός 1931.

ρούν Αριστείον και την βαθμολογίαν μου ως αξιωματικού του πολεμικού ναυτικού από την οποίαν η έγκρισις της αιτήσεώς μου ανετέθη εις την Επιτροπήν ταύτην».

Επικαλούμενος λοιπόν τους «πολυχρονίους αγώνας» του παρακαλεί την Επιτροπή «... να λάβη υπ' όψιν τα πιστοποιητικά άτινα έν πρωτοτύπω καθυπέβαλ[ε] κατά το 1836 έτος».

Ο Σαλαμών μπορεί να θεωρηθεί ως ένας από τους ευνοούμενους της όλης διαχείρισης του θέματος από την Αντιβασιλεία. Νιώθει όμως και πάλιν *αδικημένος*. Όπως και κάποιοι από τους παραπάνω αναφερθέντες: *Όλοι οι συναγωνιστές του εκρίθησαν ως Αξιωματικοί, αυτός ως υπαξιωματικός*.

Η μεταφυσική διάσταση της δικαιοσύνης είναι μια διαχρονική σταθερά της ανθρώπινης σκέψης, υπερβαίνει τα κοινωνικά, ταξικά και άλλα όρια, η απόδοση του δικαίου ανιχνεύεται ως αίτημα σε αρχαϊκές κοσμολογικές και θρησκευτικές δοξασίες για την ύπαρξη συμπαντικής τάξης, για ισορροπία και για αρμονία στον κόσμο (Βιρβιδάκης 2015, 17). Τα έντιμα και ειλικρινή με τον εαυτό τους άτομα γνωρίζουν άριστα τον εαυτό τους, περισσότερο από τον οποιονδήποτε, νιώθουν δηλαδή την αδικία εντονότερη, επειδή, όπως ο Αριστοτέλης, θεωρούν τη Δικαιοσύνη «τελείαν και όλην αρετήν» του ανθρώπινου χαρακτήρα (στο Βιρβιδάκης 2015, 19)· τη θεωρούν βασικόν οδηγό ορθοπραξίας, είναι γι' αυτά *έξισ*: γιατί το αξιακό τους σύστημα είναι ακέραιο, τα άτομα αυτά είναι πρωτίστως αυστηρά με τον εαυτό τους. Ειδικά όταν πρόκειται για την *διανεμητική δικαιοσύνη*, η οποία αποβλέπει στην ορθή / δίκαιη διανομή αγαθών, όπως στην εδώ περίπτωση μας. Αλλά και πάλιν δημιουργούνται κάποιας μορφής προβλήματα: Έχουμε διάφορες και διαφορετικές αντιλήψεις περί ισότητας και διανομής... Τα άλλα, τα περισσότερα, τα δημιουργούν οι άδικοι άνθρωποι...

Αντί άλλου Επιλόγου: Μια (πρόσφατη σχετικά) συναφής αναγνώριση «των προς την πατρίδα εκδουλεύσεων» και τρεις ακόμη σκέψεις.

Μεταπηδώ με ένα χρονικό άλμα 150 ετών περίπου στα νεώτερα έτη. Κρίνω πως κύριος διαχειριστής και μετριοπαθής *ερμηνευτής του παρελθόντος* (περί αυτού πρόκειται και πάλιν, το πρόσφατο παρελθόν του τόπου *διαχειρίστηκαν* οι μετεπαναστατικές *Επιτροπές* του Εθνικού Αγώνα του 1821) αποδείχθηκε το ΠΑ.ΣΟ.Κ., με δύο νόμους: Τον 1863/1989 «περί άρσης των συνεπειών του Εμφυλίου Πολέμου 1944-1949», που απετέλεσε, *θεωρητικά* (τονίζω), τη σημαντικότερη νομοθετική (άνωθεν επιβεβλημένη) πολιτική ρύθμιση σχετικά με τη διαχείριση του τραυματικού παρελθόντος, και τον νόμο 1285/1982 για την αναγνώριση της ενιαίας εθνικοαπελευθερωτικής Αντίστασης κατά την ιταλογερμανοβουλγαρική κατοχή.

Το αίτημα για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης εξέφραζε τον ελληνικό λαό στην πλειονότητά του. Μέχρι τότε (από το 1949 έως το 1982) γνωρίσαμε την επιλεκτική αναγνώριση της «Εθνικόφρονος Αντίστασης» και της «Δωσιλογικής», της «μη Κομμουνιστικής» δηλαδή.⁴⁹ Η μεγάλη, κατ' εμέ, επιτυχία του ΠΑ.ΣΟ.Κ. τη δεκαετία του 1980 ήταν ότι – παρά τις ένθεν και ένθεν αντιδράσεις – κατόρθω-

⁴⁹ Αναφέρομαι κυρίως στους νόμους 971/1949, 179/1969, έναν του τέλους του Εμφυλίου και έναν της Χούντας.

σε να αποσυνδέσει την αντίσταση της περιόδου 1941-44 από την εμφυλιακή της διάσταση. Η αναγνώρισή της επέφερε ηθική, συμβολική και κοινωνική λειτουργία, απαραίτητη συνθήκη στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης.

Αλλά η Ιστορία επαναλαμβάνεται, και όχι ως φάρσα ως είθισται να λέγεται. Αλλάζουν βεβαίως οι συνθήκες, οι χρονολογίες, τα πρόσωπα. Δεν θα συμμερισθώ την ακραία άποψη ότι τα κίνητρα της δράσης του ΠΑ.ΣΟ.Κ. του 1982 ήταν *απολύτως* χρησιμοθηρικά, «πολιτικάντικα», με απώτερο στόχο τη «ληηλασία» της Αριστεράς. Για πολλούς εκπροσώπους του, με ισχυρές αριστερές καταβολές, τα κίνητρα ήταν *πρωτίστως* ηθικά, *απόδοσης του δικαίου, επαναθεώρησης της ιστορίας αυτού του τόπου*. Οι νόμοι 1543/1985, 1813/1988, 1648/1986, 1735/1987 κ.ά. (κατά τη δεκαετία του 1980) *καθόρισαν και πραγματοποίησαν τις αναμενόμενες υλικές απολαβές*. Η «χρυσή δεκαετία» των διαδικασιών αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης και της επακόλουθης παροχής οικονομικών ωφελημάτων ήταν ασφαλώς αυτή του 1982-1995.

Δυστυχώς και πάλιν οι ατασθαλίες που συνόδευσαν την εφαρμογή αυτών των νόμων μείωσαν κατά πολύ το *συμβολικό κεφάλαιο* της αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης. Εξόφθαλμες υπερβολές (όσον αφορά το ηλικιακό όριο της συμμετοχής κάποιου σε αντιστασιακή δράση), παράνομες συνταξιοδοτήσεις, καταστρατηγήσεις ως προς τον τρόπο αποδείξεως της συμμετοχής κ.λπ. Κάποιοι δοξάστηκαν για πράξεις που χαρακτηρίστηκαν «αντιστασιακές» καταχρηστικά. Το τοπικό περιβάλλον (που γνώριζε πρόσωπα και πράγματα) έφερε σε πολλές περιπτώσεις εις φως τους ψεύτικους αυτούς ήρωες, τους χλεύασε ενίοτε, όπως αντιστοίχως τίμησε τους πραγματικούς Αγωνιστές του. Τη θέση των μετά τον Αγώνα του 1821 Επιτροπών πήραν τώρα πλέον οι δυο αναγνωρισμένες (αντιστασιακές) οργανώσεις, η του Κ.Κ.Ε. (ΠΕΑΕΑ) και ΠΟΑΕΑ (προσκειμένη στο ΠΑ.ΣΟ.Κ.), με εκατοντάδες παραρτήματα σε όλη την Ελλάδα. Αυτές αναδείχθηκαν οι *μόνες κατ' ουσίαν* Επιτροπές κρίσεως. «Το ένδοξο παρελθόν της αντίστασης του λαού είχε αποκτήσει τη δική του πολιτική σημασία», με τα συνακόλουθα ισχυρά (μήπως τελικά ισχυρότερα;) «υλικά και εκλογικά ανταλλάγματα» (Αντωνίου & Πασχαλούδη 2014, 308).

Και οι τρεις μου σκέψεις:

1. Ποια εκδοχή του 1821 θα προβληθεί το 2021;⁵⁰ Εικάζω. Όπως εικάζω ποια θα προβαλλόταν αν η εξουσιαστική τάξη του τόπου προερχόταν από την προηγούμενη «αριστερή» κυβέρνηση, ειδικά μετά την «απο-ΑΝΕΛ-οποίηση» της. Το 1971 *βίωσα* ως μαθητής Γυμνασίου την πρόσληψη της επετείου από τη Χούντα (τη *μελέτησα* αργότερα): Ενθυμούμαι τις κιτς εκδηλώσεις για την Πολεμική Αρετή των Ελλήνων στην τηλεόραση (1968 κ.ε.), στις οποίες συμπεριελήφθη και το 1821. Στόχος των τότε κυβερνώντων ήταν να νομιμοποιήσουν το καθεστώς τους, το οποίο παρουσίαζαν ως φυσική συνέχεια του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού (του Μεταξά), μέσα από τη συμβολική του ένταξη στις μεγάλες στιγμές τής (συνεχούς) ελληνικής ιστορικής πορείας.

Η «μνημειοποίηση» της ελληνικής Επανάστασης, η αποσιώπηση των ιδε-

⁵⁰ Το κείμενο της παρούσας εργασίας γράφτηκε στις αρχές του έτους αυτού.

ολογικών συγκρούσεων που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της, ο συμφιλιωτικός λόγος γι' αυτήν, η επιβληθείσα τελικά *συναίνεση* και η ιδέα ότι το φρόνημα των Αγωνιστών της πρέπει να μεταλαμπαδευθεί στους επιγόνους που έχουν επιφορτισθεί την πραγμάτωση της εθνικής αποστολής χαρακτηρίζουν την ιστορική της αποτύπωση μετά το 1830. Η Ιστορία, ως «εθνική επιστήμη», μέσω πολλαπλών κοινωνικοποιητικών διαδικασιών, ήδη από τα σχολικά χρόνια, μας έχει δημιουργήσει τις κατάλληλες ιδεολογικές προεγγραφές, ώστε να αναπαράγουμε τα πάμπολλα στερεότυπα γι' αυτήν. Πάντως η λήθη δεν είναι ουσιαστικός παράγων για τη δημιουργία ενός έθνους, όπως ο Ερνέστος Ρενάν έγραφε.⁵¹ *Η υπερβολική και καιρσκοπική χρήση της μνήμης είναι το ίδιο προβληματική με την αμνησία* σε μια κοινωνία που εξακολουθεί να διαπνέεται από εθνικιστικές ονειρώξεις – βλέπε «Μακεδονικό» – ή λαϊκίστικες ψευδαισθήσεις. Σήμερα βιώνουμε (πολλαπλώς) την *καταιγιστική επιστροφή της μνήμης* από τον φόβο περί «συλλογικής αμνησίας». Φοβούμαι τον αυθαίρετο χαρακτήρα της... Παρά τις αναπόφευκτες παραμορφώσεις τού παρελθόντος ή τις αντιθετικές αναπαραστάσεις του, υπάρχουν κάποια όρια στις «αυθαιρεσίες». Αυτά τα όρια ποιος θα τα ορίσει; *Φοβούμαι πως η θέση κυριαρχίας που πρέπει να έχει η ιστορική επιστήμη στην κοινωνική διεργασία της μελέτης τού παρελθόντος θα χαθεί...*⁵²

2. Ως λαογράφος κρίνω πως μια ενδεδειγμένη μέθοδος θεωρήσεως της Επανάστασης θα μπορούσε είναι αυτή που προτείνει ο Β. Κρεμμυδάς (2016, 204 κ.ε.) και η οποία συντίθεται από το δίπολο *παράδοση-νεωτερικότητα*: Να αναπαραστήσουμε υπ' αυτό το πρίσμα όλες τις μεγάλες της στιγμές, όλα τα επιτεύγματα, τις αναστροφές της, τις υστερήσεις της, *σε ελληνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο* (αλίμονο αν εξετασθεί στο στενό της ελλαδικό πλαίσιο). Ποιοι πρωταγωνιστές της, ποιες ηγετικές ομάδες και πώς υπηρέτησαν τις δύο τάσεις;
3. Ποια σημασία έχει αν οι Νάζιοι Αγωνιστές είναι επώνυμοι ή αφανείς, όταν ελάχιστοι σήμερα απόγονοί τους, αν ερωτηθούν, θα απαντήσουν ότι δεν γνωρίζουν έστω και έναν επώνυμο;

Βιβλιογραφία

- Αθανασιάδης-Νόβας Γ., 1977: «Αφανείς ήρωες», στον τόμο Χάρης Π. (επιμ.), *Το Εικοσιένα. Πανηγυρικοί λόγοι των ακαδημαϊκών*, Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών & Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 627-647.
- Αντωνίου Γ. & Πασχαλούδη Ελ., 2014: «“Το άσπογο πρόσωπο της ιστορίας θολώνει”»: Η αναγνώριση της εαμικής αντίστασης και το πολιτικό σύστημα (1945-1995)», στον τόμο Γούναρης Β. (επιμ.), *Ηρωες των Ελλήνων. Οι καπετάνιοι, τα παλικάρια και η αναγνώριση των εθνικών αγώνων, 19^{ος} - 20^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 257-331.
- Βακαλόπουλος Απ., 1939: *Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα κατά την επανάστασιν του 1821*, Θεσσαλονίκη.

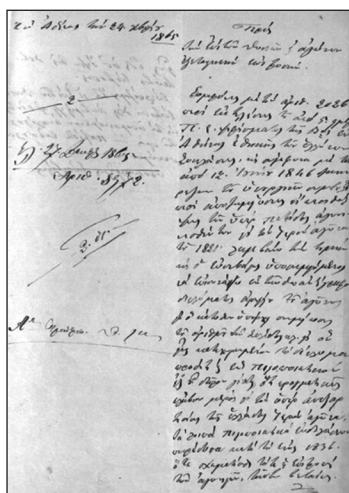
⁵¹ Το 1882. Βλ. Ρενάν 1993.

⁵² Για τα τέτοιας μορφής και περιεχομένου προβλήματα βλ. Κόκκινος 2010.

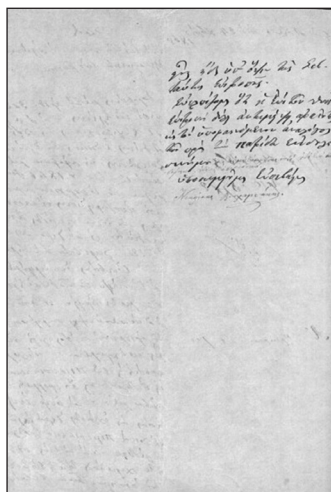
- Βασιλείου Σωτ., 2014: «Τα παλικάρια τα παλιά και η αποκατάστασή τους κατά την οθωνική περίοδο (1833-1862)», στον τόμο Γούναρης Β. (επιμ.), *Ηρωες των Ελλήνων. Οι καπετάνιοι, τα παλικάρια και η αναγνώριση των εθνικών αγώνων, 19^{ος} - 20^{ος} αιώνας, ό.π.*
- Βιρβιδάκης Στ., 2015: «Δικαιοσύνη: Μια πρώτη εννοιολογική διερεύνηση», στο Ζουμπουλάκης Στ. (επιμ.), *Δικαιοσύνη και δίκαιο*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 13-28.
- Βλαχογιάννης Ιω., 1927: *Ιστορική ανθολογία: Ανέκδοτα, γνωμικά, περίεργα, αστεία εκ του βίου διασήμων Ελλήνων, 1820-1864*, Αθήναι.
- Βουρλιώτης Μ., 2018: «Το μικρό απομνημόνευμα του Φραγκίσκου Λιμπρίτη για την επανάσταση στην Κρήτη (1825-1830)», στον τόμο *Αρχαιακές ψηφίδες για τον Άγιο Θωμά Μονοφαταίου (16^{ος} - 19^{ος} αι.)*, Περιφέρεια Κρήτης, 201-292.
- Bourdieu P., 2002: «Το συμβολικό κεφάλαιο», *Σύγχρονα Θέματα* 80 (Ιούνιος 2002), 18-21.
- Γιαννουλόπουλος Γ., 2003: *Διαβάζοντας τον Μακρυγιάννη. Η κατασκευή ενός μύθου από τον Βλαχογιάννη, τον Θεοτοκά, τον Σεφέρη και τον Λορεντζάτο*, Αθήνα, Πόλις.
- Γούναρης Β., 2014: «Εισαγωγικές παρατηρήσεις», στον τόμο Γούναρης Β. (επιμ.), *Ηρωες των Ελλήνων. Οι καπετάνιοι, τα παλικάρια και η αναγνώριση των εθνικών αγώνων, 19^{ος} - 20^{ος} αιώνας, ό.π.* 11-26.
- Γούναρης Β. (επιμ.), 2014: *Ηρωες των Ελλήνων. Οι καπετάνιοι, τα παλικάρια και η αναγνώριση των εθνικών αγώνων, ό.π.*
- Cyrulnik B., 2018: *Η γέννηση του ήρωα*, μτφρ. Άννα Πλεύρη, Γιοβάννα Βεσσαλά, Αθήνα, Κέλευθος.
- Goldstein J., 2001: *War and Gender*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ρενάν Ερν., 1993: «Τι είναι έθνος;», *Ο Πολίτης*, τχ. 121 (Ιαν. - Μάρτ. 1993), 32-38.
- Δασκαλάκη-Δώριζα Μ., 1982: *Οι Τήνιοι αγωνιστές του 1821*, Αθήνα.
- Δημάκης Ι., 1991: *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Δημητρόπουλος Δ., 2012: «“Ο γέρος του Μωριά”: Κτίζοντας μια πατρική φιγούρα του έθνους», στον τόμο Δέδε Κ., Δημητρόπουλος Δ. (επιμ.), «*Η ματιά των άλλων*». Προσλήψεις προσώπων που σφράγισαν τρεις αιώνες (18^{ος} - 20^{ος}), Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών.
- Ζουμπουλάκης Στ., 2015 (επιμ.): *Δικαιοσύνη και δίκαιο*, Αθήνα, Άρτος Ζωής.
- Κάλμπαρης Σπ., 2015: *Βίος και πολιτεία του Γρηγόριου Σάλλα (Νάξιος αγωνιστής της Επανάστασης του 1821)*, Αθήνα, Ώση.
- Κεφαλληνιάδης Ν., 1967: «Ο πύργος του Μαρκοπολίτη εις Ακαδήμους Νάξου και ο οίκος των Πολιτών», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, τ. ΣΤ' (1967), 616-802.
- Κεφαλληνιάδης Ν., 1984: «Οι Σαλαμών-Σολωμοί, Κάλβοι, Φραγκόπουλοι, Ραφτόπουλοι και Σπανόπουλοι της Νάξου», *Δελτίον Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος* 4 (1984), 104-142.
- Κιτρομηλίδης Πασχ., 2019: *Στο όνομα της Ελευθερίας*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο.
- Κόκκινος Γ., 2010: *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης. Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη μνήμη*, Αθήνα, Ταξιδευτής.

- Κρεμμυδάς Β., 2016: *Η ελληνική επανάσταση του 1821. Τεκμήρια, αναψηλαφήσεις, ερμηνείες*, Αθήνα, Gutenberg.
- Κριτοβουλίδης Καλλ., 2009: *Απομνημονεύματα του περί αυτονομίας της Ελλάδος πολέμου των Κρητών*, Αθήνα, Σύλλογος Αρμενιανών Αθήνας (πρώτη έκδοση 1859).
- Κωνσταντίνου Ηλ. & Αλιπράντης Ν.: *Οι Παριανοί αγωνιστές του 1821*, Αθήνα, Σύνδεσμος Μαρπησσαίων και Αμφιλοχιτών Πάρου.
- Λεβογιάννης Ν., 2009: *Νεότερη ιστορία της Νάξου, 1800-2000, τ. Α΄, Οι πολιτικοί*, Αθήνα, αυτοέκδοση.
- Λεβογιάννης Ν., 2015: *Νεότερη ιστορία της Νάξου, 1800-2000, τ. Β΄, τχ 1^ο*, Αθήνα, αυτοέκδοση.
- Λιάκος Α., 2007: *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία;*, Αθήνα, Πόλις.
- Λιγνός Αντ., 1931: *Αρχείον της Κοινότητος Ύδρας*, τ. 15 (των ετών) 1829-1830, ἐν Πειραιεί.
- Μελισσηνός Γ., 1958: *Η Νάξος σε απλή γεωγραφική, ιστορική και γεωλογική επισκόπησι*, Αθήνα, Τύποις Μαργ. Φραγκούλη.
- Μιχαηλίδης Ιάκ., 2014: *Ο Θεόδωρος πίσω από τον Κολοκοτρώνη*, Αθήνα, Η Καθημερινή.
- Μολίνος Στρ., 1995: *Θρύλοι των Κάστρων μας*, Αθήνα, Φιλιππότης.
- Μπρεχτ Μπ., 1935/2009: *Ερωτήσεις ενός εργάτη που διαβάζει*, Αθήνα, Κοροντζής.
- Ναυπλιώτης Ιάκ., 1989: «Τα εραλδικά μνημεία του μητροπολιτικού ναού Ορθόδοξον Νάξου και η ιστορία των προσώπων και των οικογενειών που συνδέονται μ' αυτά», *Ναξιακά* 20-21 (Ιουλ. - Οκτ. 1988), 3-34.
- Ναυπλιώτης Ιάκ., 2019: «Νάξος 1807. Επικίνδυνες μασκαράτες», *Ναξιακά* 8/2018 (2019), 161-185.
- Ξηραδάκη Κ., 1995: *Γυναίκες του '21. Προσφορές, ηρωισμοί και θυσίες*, Αθήνα, Δωδώνη.
- Ολυμπίτου Ευδ., 2012: «Μπουμπουλίνα: Η θηλυκή εκδοχή της ανδρείας», στον τόμο Δέδε Κ., Δημητρόπουλος Δ. (επιμ.), «*Η ματιά των άλλων*», ό.π., 13-24.
- Παπαδημητρίου Ν. & Αναγνωστόπουλος Α., 2017: *Το παρελθόν στο παρόν. Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Παπαδοπούλου Αρχ., 2012: *Η συμβολή των Ελλήνων τής καθ' ημάς Ανατολής στην Παλιγγενεσία του 1821*, Αθήνα, Λεξίτυπον.
- Παρασκευόπουλος Γ., 1907: *Οι δήμαρχοι των Αθηνών (1835-1907)*, ἐν Αθήναις, Βασιλικά Τυπογραφεία Ραφτάνη-Παππαγεωργίου.
- Πεπονάκης Μ., 2018: *Ξένοι και πένητες. Οι Κρήτες πρόσφυγες στην περίοδο 1821-1871*, Ρέθυμνο, Νέα Χριστιανική Κρήτη, παράρτ. 5.
- Πίκουλας Γ., 2006: «Αφανείς “ήρωες” του καθημερινού βίου στην αρχαιότητα», στον τόμο Βιγγοπούλου Ιόλη (επιμ.), «*Ηρωες και ανώνυμοι, αφανείς και επώνυμοι στις παρυφές της ιστορίας και της τέχνης*», Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 35-61.
- Πολίτης Αλ., 1998: *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα, Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων.

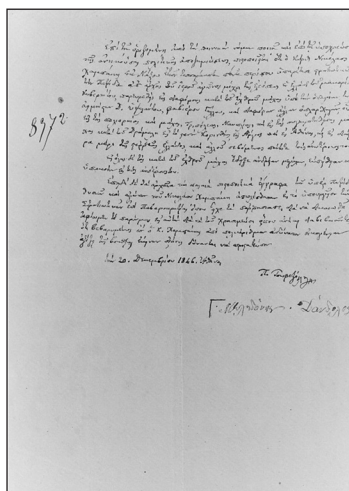
- Ρόζος Ευ., 1971: *Οι νησιώτες του Αιγαίου στον Αγώνα. Θέση και κατάσταση των νησιωτών του Αιγαίου τις παραμονές του 1821. Η συμβολή και οι θυσίες τους στον αγώνα*, Αθήνα.
- Σαλκιτζόγλου Τ., 2010: *Η Μικρά Ασία στην επανάσταση του 1821. Η συμβολή των Μικρασιατών στον εθνικό αγώνα*, Αθήνα, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού.
- Σέρρης Μ., 2011: «Κοινωνία, πελατειακές σχέσεις και δημοτικές εκλογές στον δήμο Νάξου την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα: η εξέχουσα μορφή του Ανδρέα Ι. Πολίτη (1841-1909)», στον τόμο Μπαμπούνης Χ. (επιμ.), *Ιστορίας Μέριμνα. Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Γεώργιο Ν. Λεοντσίνη*, τ. Α2, Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1241-1262.
- Σέρρης Μ., 2017: «*Νεοελληνικών επωνύμων λαογραφική επισκόπησης*». *Τα σύγχρονα επώνυμα μιας αγροτικής κοινότητας της Νάξου*, Θεσσαλονίκη, εκδοτικός οίκος Κ. & Μ. Αντώνη Σταμούλη.
- Sergis M., 2010: «Dog sacrifice in ancient and modern Greece: From the sacrifice ritual to the dog torture (kynomartyrion)», *Folklore* 45, 61-88.
- Skinner 2008: Skinner Quentin, *Θεωρήσεις της πολιτικής. Σχετικά με τη μέθοδο*, μτφρ. Γ. Καραμπέλας, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Σφυρόερας Ν., 1940α: «Η Νάξος και η ελληνική επανάσταση. Β΄ Ναξιώτες Φιλικοί», *Ναξιακόν Μέλλον*, φ. 68 (28 Μαρτίου 1940), σελ. 1, 2.
- Σφυρόερας Ν., 1940β: «Η Νάξος και η ελληνική επανάσταση. Γ΄», *Ναξιακόν Μέλλον*, φ. 70 (15 Μαΐου 1940), σελ. 2.
- Σφυρόερας Ν., 1940γ: «Η Νάξος και η ελληνική επανάσταση. Δ΄. Από το 1823 έως το 1886», *Ναξιακόν Μέλλον*, φ. 71 (10 Ιουνίου 1940), σελ. 2.
- Σφυρόερας Ν., 1940δ: «Η Νάξος και η ελληνική επανάσταση. Ε΄. Οι Αυστριακοί στη Νάξο», *Ναξιακόν Μέλλον*, φ. 72 (10 Ιουλίου 1940), σελ. 2.
- Τσακανίκα Ελ., 2019: *Αγωνιστές του 1821 μετά την Επανάσταση*, Αθήνα, Ασίνη.
- Φιλήμων Ιω., 1860: *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Αθήναι.

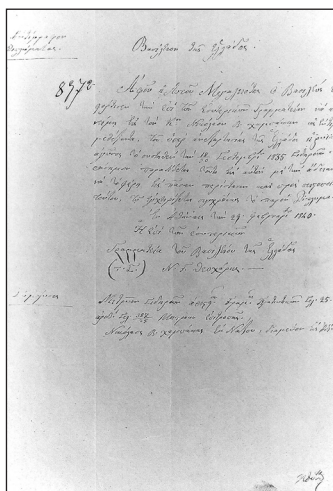
1a

1β

2

3